

ANALECTA ARCHAEOLOGICA RESSOVIENSIA

RZESZÓW 2013

VOLUME 8

Institute of Archaeology
Rzeszów University

FUNERARY ARCHAEOLOGY

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA ARCHEOLOGICZNEGO
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A

A R C H A E O L O G I C A

R E S S O V I E N S I A

VOLUME 8

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

Rzeszów 2013

Editor

Sławomir Kadrow
slawekkadrow@gmail.com

Editorial Secretary

Magdalena Rzucek
magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editors

Sylwester Czopek
Katarzyna Trybała-Zawiślak

Editorial Council

Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb

Volume reviewers

Prof. Janusz Czebreszuk – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Dr. Aleksandr Diachenko – Institute of Archaeology, Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine
Dr. Florin Gogaltan – Institute of Archaeology and History of Art, Romanian Academy of Sciences, Cluj-Napoca, Romania
Dr. Jaroslav Peška – Palacký University, Olomouc, Czech Republic
Prof. Jerzy Libera – Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland
Prof. Przemysław Makarowicz – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Prof. Dariusz Wojakowski – Faculty of Humanities, AGH University of Science and Technology, Cracow, Poland

English proofreading

Dave Cowley, Leszek Gardela

Photo on the cover

Artistic reconstruction of grave A505 from Trekroner-Grydehøj, Denmark.
Drawing by Mirosław Kuźma

Cover Design

Piotr Wisłocki (Mitel)

ISSN 2084-4409

Typesetting and Printing

Mitel

FUNDACJA

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address

Institute of Archaeology Rzeszów University
Hoffmanowej 8 Street, 35-016 Rzeszów, Poland
e-mail: iarch@univ.rzeszow.pl
Home page: www.archeologia.rzeszow.pl

Contents / Spis treści

Editor's note / Od Redakcji 9/10

Articles / Artykuły

Aleksander Bobko

Philosophical reflections on death 13

Filozoficzne rozważania o śmierci 20

Anita Szczepanek, Paweł Jarosz

The biritual cemetery of the Bronze Age from Opatów site 1, Kłobuck
distr., Śląskie voiv. – the study of the funeral customs 25

Birytualne cmentarzysko z epoki brązu w Opatowie stan. 1, pow.
kłobucki, woj. śląskie – studium obrządku pogrzebowego 44

Seweryn Rzepecki

“Invisible tombs”. From the research on funerary rituals of communi-
ties with funnel beakers 49

„Niewidzialne grobowce”. Z badań nad obrzędowością funeralną
społeczności z pucharami lejkowatymi 63

Jacek Górski

The oldest graves of the Trzciniec culture 69

Najstarszy horyzont grobów kultury trzcinieckiej 94

Vladimír Mitáš, Václav Furmánek

Grave Arrangements and Constructions of the Western Enclave of
the South-eastern Urnfield Cultures from the Perspective of the
Burial Ground at Radzovce (Slovakia) 107

Typy pochówków i konstrukcji grobowych z zachodniej enklawy
południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na
przykładzie cmentarzyska w Radzovcach (Słowacja) 131

Jan Dąbrowski

Beiträge zur Forschungen Lausitzer Brauchtums 143

Przyczynki do badania obrzędowości kultury łużyckiej 163

Marek Půlpán, Agnieszka Reszczyńska

- Chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) in north-western Bohemia 173
- Problematyka grobów komorowych kultury bylańskiej (Ha C – Ha D1) w północno-zachodnich Czechach 211

Andrzej Mierzwiński

- The communicative aspect of burial mound symbolism. A commentary to Homer's accounts 237
- Komunikacyjny aspekt symboliki kurhanu. Komentarz do przekazów Homera 260

Leszek Gardela

- 'Warrior-women' in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study 273
- Wojownicze kobiety w wikingowskiej Skandynawii? Wstępne studium archeologiczne 315

Dariusz Błaszczak

- Changing archaeological paradigms and the interpretation of cemeteries 341
- Badanie i interpretacja cmentarzysk w ujęciu różnych paradygmatów archeologicznych 353

Reviews / Recenzje**Tadeusz Malinowski**

- Einige Bemerkungen zu musikarchäologischen Fragen. (Rez.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10: 2012, 23–43 363
- O niektórych problemach archeomuzykologicznych (rec.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10:2012, 23–43 377

Aleksandr Diachenko

- (review) A. Korvin-Piotrovskiy, F. Menotti (eds.), *Tripolye Culture in Ukraine: the Giant-Settlement of Talianki*. Kiev 2008: Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 255 pages 385

Chronicle / Kronika**Halyna Panakhid**

XXIX International Archaeological Conference in Rzeszów "Archaeological research in south-eastern Poland, Ukraine and northern Slovakia" (23–24 April, Rzeszów, Poland)	395
XXIX Rzeszowska Międzynarodowa Konferencja „Badania archeologiczne na terenie południowo-wschodniej Polski, zachodniej Ukrainy i północnej Słowacji” (23–24 kwietnia 2013 roku, Rzeszów, Rzeczpospolita Polska)	404

Editor's note

The eighth volume of our journal contains works which are predominantly focused on funerary archaeology. Our intention was to provide readers with articles presenting different interpretative perspectives on mortuary practices and the contents of past burials. The choice of this theme is not accidental. Excavations of cemeteries and graves, as well as matters associated with burial rites, were an important part of archaeology from its very foundation as a scientific discipline. At the same time, for some periods and cultures, these sources were basic cognitive material which clearly indicates their importance. This applies largely to the Bronze Age and Early Iron Age, the periods to which most attention is devoted in this volume. The development of archaeology, and especially the growing need for interdisciplinary perspectives, led to major changes in our current understandings of the meaning and significance of funerary sources. Although we have not yet moved beyond the stage defined by the French thanatological school as 'multidisciplinary compilation of all knowledge on death' (L.-V. Thomas, *Tworzenie tanatologii*, [in:] *Wymiary śmierci*, ed. S. Rosiek, Gdańsk 2010), we believe that this is only a transitional phase. In our view the current phase represents an essential step for the future development of funerary archaeology and for acknowledging it as a serious academic sub-discipline. The present volume seeks to establish the goals and methods of this emerging discipline and it is the second work dedicated to this subject (after S. Czopek (ed.), *Hic mortui vivunt. Z badań nad archeologią funeralną*, Rzeszów 2012). Some articles included herewith are the result of 'Rzeszów Funerary Seminars'. Together, these represent another initiative implemented in the Rzeszów region intended to instigate a broad debate on various aspects of funerary archaeology.

Od Redakcji

Kolejny, ósmy już, tom naszego czasopisma zwiera prace, dla których podstawowym słowem kluczowym jest archeologia funeralna. Zamierzeniem redakcji było przedstawienie Czytelnikom artykułów podejmujących różne aspekty interpretacyjne archeologicznych źródeł grobowych (funeralnych). Wybór tej tematyki nie jest przypadkowy. Badania cmentarzysk i grobów oraz związane z nimi zagadnienia obrządku pogrzebowego były od początku wyodrębnienia archeologii jako dyscypliny naukowej ważną jej częścią. Dla niektórych okresów i kultur źródła te były zarazem podstawowym materiałem poznawczym, co jednoznacznie podkreśla ich rangę. Dotyczy to w dużej mierze epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, której poświęcamy tu najwięcej uwagi. Rozwój archeologii, a przede wszystkim coraz silniejsza potrzeba interdyscyplinarnej perspektywy interpretacyjnej, spowodowały, że w ostatnim czasie wyraźnie zmienia się narracja dotycząca znaczenia i możliwości poznawczych źródeł funeralnych. Wprawdzie nie wyszliśmy jeszcze poza ten etap, który francuska szkoła tanatologiczna określa „multidyscyplinarnym zestawieniem całej wiedzy o śmierci” (L.-V. Thomas, *Tworzenie tanatologii*, [w:] *Wymiary śmierci*, red. S. Rosiek, Gdańsk 2010), ale jest to stadium przejściowe. Wierzymy, że jest ono warunkiem koniecznym do wyodrębnienia archeologii funeralnej jako subdyscypliny naukowej. Poszukiwaniu właściwych jej celów i metod ma właśnie służyć prezentowany tom, będący drugim wydawnictwem podejmującym tę tematykę (po książce S. Czopek (red.), *Hic mortui vivunt. Z badań nad archeologią funeralną*, Rzeszów 2012). Część z zamieszczonych w nim artykułów stanowi pokłosie cyklicznych spotkań pod nazwą „Rzeszowskie Seminaria Funeralne”. Jest to kolejna inicjatywa, realizowana w środowisku rzeszowskim, mająca na celu podjęcie szerokiej dyskusji nad problematyką archeologii funeralnej.

ARTICLES / ARTYKUŁY

Vladimír Mitáš*, Václav Furmánek**

Grave Arrangements and Constructions of the Western Enclave of the South-eastern Urnfield Cultures from the Perspective of the Burial Ground at Radzovce (Slovakia)

ABSTRACT

V. Mitáš, V. Furmánek. 2013. Grave Arrangements and Constructions of the Western Enclave of the South-eastern Urnfield Cultures from the Perspective of the Burial Ground at Radzovce (Slovakia). *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 8, 107–141

This paper deals with grave arrangements and constructions of the western enclave of the cultural complex of the South-eastern Urnfield cultures in its early (Piliny culture) and late phases (Kyjatice culture). The discussion is developed from a representative assemblage of finds from the almost completely excavated burial ground at Radzovce (dist. Lučenec) dated to the Middle and Late Bronze Ages. With 1334 excavated graves, this is amongst the largest cemeteries of the Urnfield period in Central Europe. This paper presents the analysis of types of grave arrangements (burial pits, graves marked with a stone) and of grave constructions (stones barrows, stone covering, stone boxes) in the context of grave inventories and the internal chronology of the burial ground. The five identified burial horizons are synchronous to stages BB2 (BC1) – HB.

Keywords: Slovakia, South-eastern Urnfield Cultures, Piliny Culture, Kyjatice Culture, Burial Ground, Grave Arrangements and Constructions, Chronology

Received: 22.05.2013; Revised: 26.10.2013; Accepted: 20.12.2013

Introduction

In the village of Radzovce one of the largest burial grounds of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultural complex is known. The first graves were discovered through disturbance by ploughing in 1930. Archaeological excavation of the burial ground was carried out by Vojtech Budaváry (Budinský-Krička) in 1931 and 1932 and by Václav Furmánek in 1969–1974. These works uncovered 1334 graves of the Piliny and Kyjatice cultures. The importance and significance of the site is indicated by several factors. Firstly, it is a rare example of a comprehensively excavated burial ground, the archaeological interpretations

* The Slovak Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovakia, vladimir.mitas@savba.sk.

** The Slovak Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovakia, nraufurm@savba.sk.

of which are supported by interdisciplinary support and cooperation, including from anthropology (Stloukal, Furmánek 1982; Furmánek, Stloukal 1985; 1986), archaeobotany (Hajnalová 1978a; 1978b) and archaeozoology (Ambros 1982). In addition, in 1978 and 1979 a contemporary settlement was partly uncovered (Furmánek 1990; 2010) adding further scientific value to the site, and also providing a comprehensive view of chronology, typology of finds, population dynamics and the demography of the micro-region and wider adjacent area.

The location of the Urnfield Period site

The township of Radzovce is located in the south of central Slovakia, in the Cerová Highland, in the basin of the Belina stream and its tributaries. The site lies on an important communication route connecting the Lučenec Basin and other areas in central Slovakia with the Zagyva river basin in present-day Hungary, along the Tisza region, and also with the entire Carpathian area from prehistoric times. The Urnfield settlement is situated about four kilometres from this communication route, probably enough to ensure that the settlement was a safe distance away from the route, which on the one hand mediated important contacts with outside areas, but also brought the treat of devastating raids.

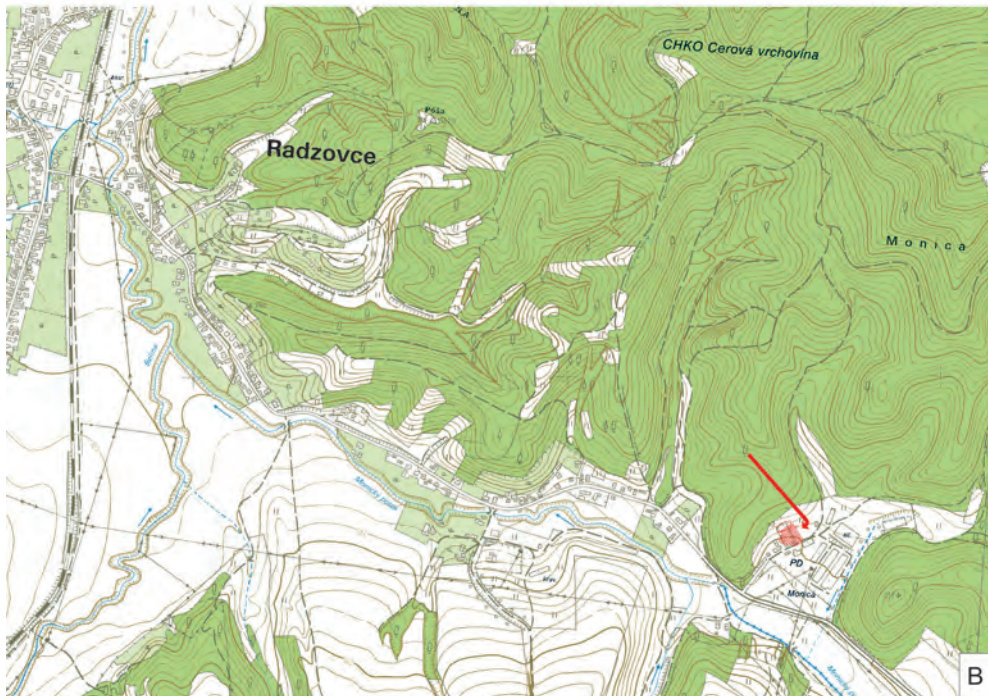
The investigated burial ground lies on the northern edge of the seclusion Monosa, in the valley of the Cerová Highlands; about 200 m north of the present-day course of the Monosa stream (Fig. 1). During the excavation it was shown that necropolis was located on the right side of a small former stream course which flowed into the Monosa stream on the right side. The valley where the burial ground and contemporary settlement were situated is protected from the north by the slopes of the Monosa hill (elevation 583.9 m) and Belina hill (500.4 m). To the south and south-east it was open. The burial ground was located on a gentle E-W slope with an inclination of 6–8° to the south, at an altitude of 248.0 to 255.0 m.

Main characteristics of the burial rite

The detailed information from the Radzovce site, including its location and topography and the archaeological materials, provide an

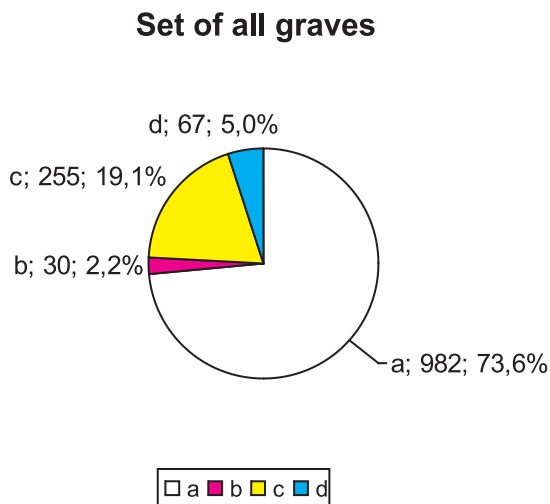
Fig. 1. Radzovce. A – localization of the burial ground, B – location of examined burial ground in Monosa (Monica) position on the base map (Photo V. Furmánek, map M. Bartík)
Ryc. 1. Radzovce. A – położenie cmentarzyska, B – położenie badanego cmentarzyska w Monosa (Monica) na mapie bazowej (Zdjęcie V. Furmánek, mapa M. Bartík)

excellent basis for wider discussion of the burial rite of the Piliny and Kyjatice cultures (Furmánek, Mitáš 2010). For both these and consecutive cultures cremation was the characteristic burial rite. Burial grounds were usually situated on gentle hill slopes or on the foothills and always distinctly separated from contemporary settlements. At many sites, the spheres of the living and the dead were symbolically separated by a watercourse, usually a stream. These typical manifestations of spiritual notions of the Piliny and Kyjatice cultures also apply to Radzovce. The Piliny culture graves are most numerous, with less than 20% of graves belonging to the Kyjatice culture and about 2% of graves dated to the transitional Piliny-Kyjatice horizon. Some graves could not be culturally classified (Fig. 2) as they were destroyed by ploughing.

For classification of the Urnfield period graves the shape of the grave and its arrangement are generally observed, including the arrangement of cremated bones and of other artefacts in the grave. While cremation is the dominant rite for the Piliny and Kyjatice cultures, both archaeological entities show a high variability in the form of graves. This is also evident in the burial ground at Radzovce. Depending on the presence of cremated bones, graves can be classified as pit graves, urn graves, graves with cremated bones in an urn, remains spread around

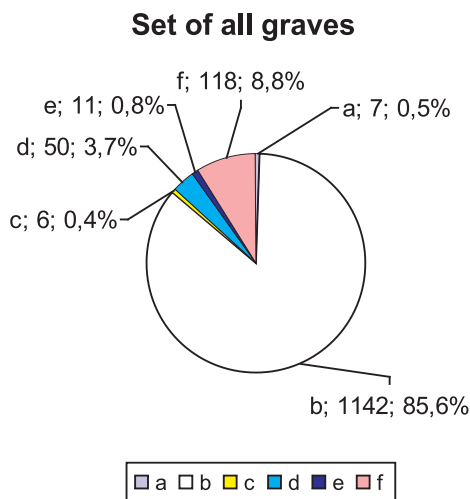

Fig. 2. Radzovce. Graves by cultural belonging. A – Piliny culture; B – Piliny-Kyjatice horizon; C – Kyjatice culture; D – culturally undeterminable graves
Ryc. 2. Radzovce. Groby i ich kulturowa przynależność. A – Kultura Piliny; B – Horyzont Piliny-Kyjatice; C – Kultura Kyjatice; D – groby o nieznaney atrybucji kulturowej

an urn or other vessels, graves with cremated remains around a symbolic urn and other vessels, or graves with no human remains – cenotaphs (Fig. 3). In terms of grave arrangements and constructions, there are graves in spacious pits, graves marked with stones, graves under a stone mound, graves with stone covering and stone box graves. The analysis of the burial rite in Radzovce showed that of the contexts of cremated remains, grave arrangements and constructions were often combined and created numerous variations in the form of graves. Even greater variability in the typological range of graves is introduced by deviations from standard arrangements and constructions. However, we have determined five basic types of grave arrangements, ranging from modest to more complex arrangements and constructions.

Grave Arrangements

Most burials were deposited in a grave pit, which is only rarely evidently different from the surrounding ground. The size of the burial pits was proportional to their content, and only a few burials were

Fig. 3. Radzovce. Types of graves according to imposition of cremated bones. A – pit graves; B – urn graves; C – graves with cremated bones deposited in an urn and around vessels; D – graves with cremated bones scattered around vessels; E – cenotaphic graves; F – graves with indeterminable imposition of cremated bones
Ryc. 3. Radzovce. Typy grobów w zależności od położenia spalonych kości. A – groby jamowe; B – groby urnowe; C – groby ze spalonymi kośćmi zdeponowanymi w urnie i wokół naczyń; D – groby ze spalonymi kośćmi rozsypanymi wokół naczyń; E – keno-tafy; F – groby z nieokreślonym położeniem spalonych kości

deposited in spacious pits. Indeed, the Radzovce cemetery only has four graves with a clear burial pit – graves 216/69, 224/69, 229/69 and 442/71. The first belongs to the Piliny culture, the remaining three to the Kyjatice culture.

A typical example of a burial deposited in a grave pit is 216/69 (Fig. 4: 1), which has a shallow, but large, pit distinctly different from the surrounding soil in its soil colour and structure. The N-S pit measured 200 x 80 cm. A large number of pottery and bronze artefacts were deposited in the pit, considerably more than the average in other Piliny culture graves. The grave was covered by a circular stone barrow seven meters in diameter, which was respected by neighbouring graves (Fig. 11). This grave contained three individuals: an older adult female (maturus); a child aged between three to four years; and a newborn (Stloukal, Furmánek 1982, 45). The grave is one of the oldest in the burial ground, and its inventory is reliably fixed to the first burial horizon in Radzovce, stage BB2 (BC1).

The form, content and date of grave 216/69 are sufficient circumstantial evidence to document the survival of the bi-ritual burial customs of the Otomani culture. Analogous findings were made by excavations at a cremation burial ground of the Piliny and Kyjatice cultures at Salgótarján – Zagyvapálfalva (Guba, Vaday 2008, 18, fig. 6). Con-

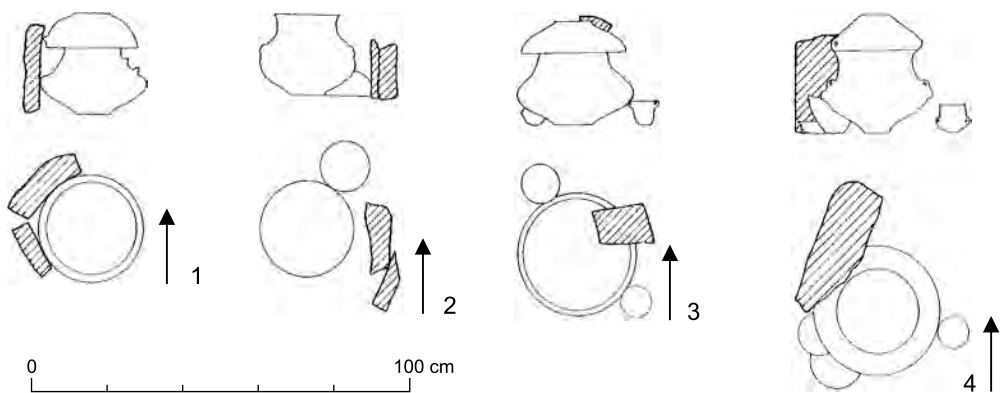

Fig. 4. Radzovce. Piliny culture graves with above-standard equipment, arrangement and constructions. 1 – Grave 216/69; 2 – grave 746/73. Photo V. Furmánek
Ryc. 4. Radzovce. Groby kultury Piliny z ponadstandardowym wyposażeniem, układem i konstrukcjami. 1 – Grób 216/69; 2 – grób 746/73. Zdjęcie V. Furmánek

tinuing burial traditions from the end of the Early Bronze Age, in the early phase of the Piliny culture, are clearly demonstrated in cremation graves of the Otomani culture deposited in rectangular pits from sites at Drahňov (Gašaj 1992, fig. 1), Nižná Myšľa (Olexa 2003, fig. 14) and Pusztaszikszó (Kószegi 1968, 110, 111: Grave 27). Further rescue excavations at the already mentioned extensive burial ground at Salgótarján – Zagyvapálfalva (Guba, Vaday 2008; Vaday, Szabó 2009) provide evidence to support the hypothesis that Radzovce was colonized from the south. There were above-standard equipped “family” graves, which were undoubtedly prototypes of the oldest and richest grave at Radzovce – grave 216/69 (Fig. 4: 1). In one of them, as well as in the discussed grave from Radzovce, a portable stove was also part of the grave goods (Guba 2012, 99, 100, fig. 4).

The other three graves with burial pits at Radzovce belong to the Kyjatice culture, although the pits were not as distinct as 216/69. In grave 224/69 an urn was placed on the bottom of the pit and in graves 229/69 and 442/71 cremated remains were scattered on the bottom of the pit. Grave 224/69 contained a single adult burial, but the character of the buried individual in the two other graves was undeterminable (Stloukal, Furmánek 1982, 45, 46, 57). Dating of these graves is indicated by a ceramic inventory dominated by material from the late part of stage HB.

Some of the Piliny and Kyjatice cultures graves were marked with stones, generally a whinstone (Fig. 5). For these graves one or two flat

Fig. 5. Radzovce. Kyjatice culture graves marked with stones (selection). 1 – 66/69; 2 – 271/70; 3 – 76/69; 4 – 666/72

Ryc. 5. Radzovce. Groby kultury Kyjatice oznaczone kamieniami (wybór). 1 – 66/69; 2 – 271/70; 3 – 76/69; 4 – 666/72

stones are characteristic, placed either next to an urn or other pottery. Observation in the field during excavation indicates that these stones did not project above the level of the grave, although we assume that the grave was marked at the time of burial. The graves were probably marked with stones from ritual customs. Even smaller flat stones attached to bowls that covered urns apparently indicate this point. Stones predominantly marked urn graves (Fig. 5). Some graves were overlaid with further stones, and respectively with stone covering. This custom is also documented at other burial grounds of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures in Slovakia (Furmánek 1977, 335) and in Hungary (Kemenczei 1967, 263).

Stone Constructions

Stone constructions in graves are evidence of more complicated religious beliefs and of a high level of organized burial practices in these Urnfield cultures. At the Radzovce burial ground three basic types of constructions were excavated: stone barrows; stone covering (Fig. 11); and stone boxes (Fig. 12). Arrangements and constructions are often combined creating variants of graves with stone constructions (Furmánek 2006, table 1). Frequent use of stone materials for building graves is associated not only with the easy availability of stone, which was collected or quarried near the burial ground, but also with burial customs of the population. Whinstone of volcanic origin are mainly used at Radzovce. Some grave constructions made of whinstone were supplemented with tertiary sandstones (Furmánek 1990, 12, 69).

The oldest type of stone construction at the burial ground was a stone barrow built over the rich grave 216/69 dated to stage BB2 (BC1). This grave dates to the period where burials were being placed at the edge of the area used by the Piliň culture cemetery. It is noteworthy that a further two or three extraordinarily arranged and equipped Piliň culture graves were situated nearby – graves 187/69, 746/73 and eventually grave 713/73. Graves 187/69 and 713/73 were covered with stones, though not in the form of a classic barrow, but rather as only a small pile of stones. These graves were intentionally situated at the edge of the burial area (Fig. 11), probably in a form of privileged area reserved for local elites.

The second extraordinary feature was the rich grave 746/73 (Fig. 4: 2) of an older adult female (*maturus*) and a small child, probably a newborn (Stloukal, Furmánek 1982, 74; Furmánek, Stloukal 1985, 140). This grave was originally also under a barrow, but unlike grave 216/69 a rectangular stone box built from larger whinstone stones was unearthed under it. Flat stones fully protected the grave inventory, of which most was placed on another stone. Set at a small distance from the stone box there was a stone ring made of flat and overlapping whinstone stones. The space between the stone box and this ring was partially filled with stones. The grave construction was respected by other graves (Fig. 11). The grave is dated to the beginning of stage HA1.

It is worth noting that both graves contain adult women and newborns. Two other interesting graves were found nearby, possibly associated with them. A few meters east of grave 216/69 a well-equipped grave 187/69 with a low stone barrow was examined (Fig. 11). This contained a male (*adultus*) aged about 40 years (Stloukal, Furmánek 1982, 43). Similarly, a few meters east of grave 746/73 a standard equipped urn grave 713/73 was situated, over which was a small stone covering. This grave contained an adult (*adultus*), probably male (Stloukal, Furmánek 1982, 72). The dating of these graves raises an interesting point. Graves 216/69 and 187/69 belong to the early phase of the Piliny culture (stage BB2 (BC1)), the oldest burial horizon at Radzovce. Graves 746/73 and 713/73 are dated to the latest phase of the Piliny culture (the beginning of stage HA1), so to the youngest burial horizon of this culture. This raises a question of whether the graves on the edge of the cemetery contained blood relatives of a higher social class. The pairs of these Piliny culture graves are separated by a period of about two hundred years, during which several generations of the Piliny culture people had buried their deceased. Therefore, it is necessary to ask another question – Were those buried in the style of “ancestors’ graves” of stage BB2 (BC1) also more important individuals in the early stage HA1?

A separate group is represented by the Piliny culture graves with small stone barrows (Fig. 9). The adjoining graves 143/69–151/69 were situated in the lower half of the burial ground, just few meters north of grave 216/69 (Fig. 11). Almost all of them were urn graves with a standard inventory, and the urns placed on flat stones. The urn in grave 151/69 contained a fragment of a bronze artefact and graves

143/69 and 145/69 contained glass beads. Pottery, unfortunately very often, was preserved only in fragments. These graves belong to stages BB2 (BC1) and BC (BC2). In these graves children (e.g. graves 145/69–147/69) and adults were identified (e.g. grave 143/69; Stloukal, Furmánek 1982, 41).

Similar graves were examined at Piliny and Kyjatice culture burial grounds at Tornaľa (Furmánek, 1977, 335, fig. 16). Here, there was also a small barrow raised over a grave. A single grave was marked out with four stones, representing an imaginary square measuring one meter along the side. In the middle were vessels with cremated bones of an adult (adultus) and a newborn, probably a girl if the finds are indicative. Around the grave was a clear space. This grave represents an archaic feature of the Piliny culture, which may be dated to the period of the end of stage BB1 to the beginning of stage BB2 (BC1).

Stone barrows from the burial grounds of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures are a special phenomenon of burial rite, but they cannot be compared to the so-called chieftains' tumuli and groups of barrows of the Middle Danube (Paulík 1963, 314, 315; 1974) and Lusatian cultural complexes (Veliáčik 1983, 157–160), or to the tumulus of the Suciú de Sus culture in Nyírkarász – Gyulaháza (Mozsolics 1960).

A typical type of grave stone architecture at Radzovce was a stone covering (Fig. 10). This comprises a monolithic layer of stones that covered either a single grave (e.g. urn with grave goods), or a grave stone construction (e.g. stone box with inventory). The Kyjatice culture graves were mainly deposited under stone coverings. They represent 10,9% of the graves from the excavation carried out between 1969 and 1974.

Prototypes of standard stone covering appeared in Radzovce already in the Middle Bronze Age, in stages BB2 (BC1) and BC (BC2). These were the graves with round, or oval stone covering of smaller size, which originally formed a so-called small barrow on the surface (Fig. 9).

This type of grave architecture can be considered as a prototype of more monumental stone structures of the Kyjatice culture. Typical stone coverings were represented by interleaved stones arranged in a roughly square shape (Fig. 10). At the burial ground at Radzovce 19 such graves of the Kyjatice culture were examined. Almost all of them, except grave 729/73, were found in the southeast part of the burial

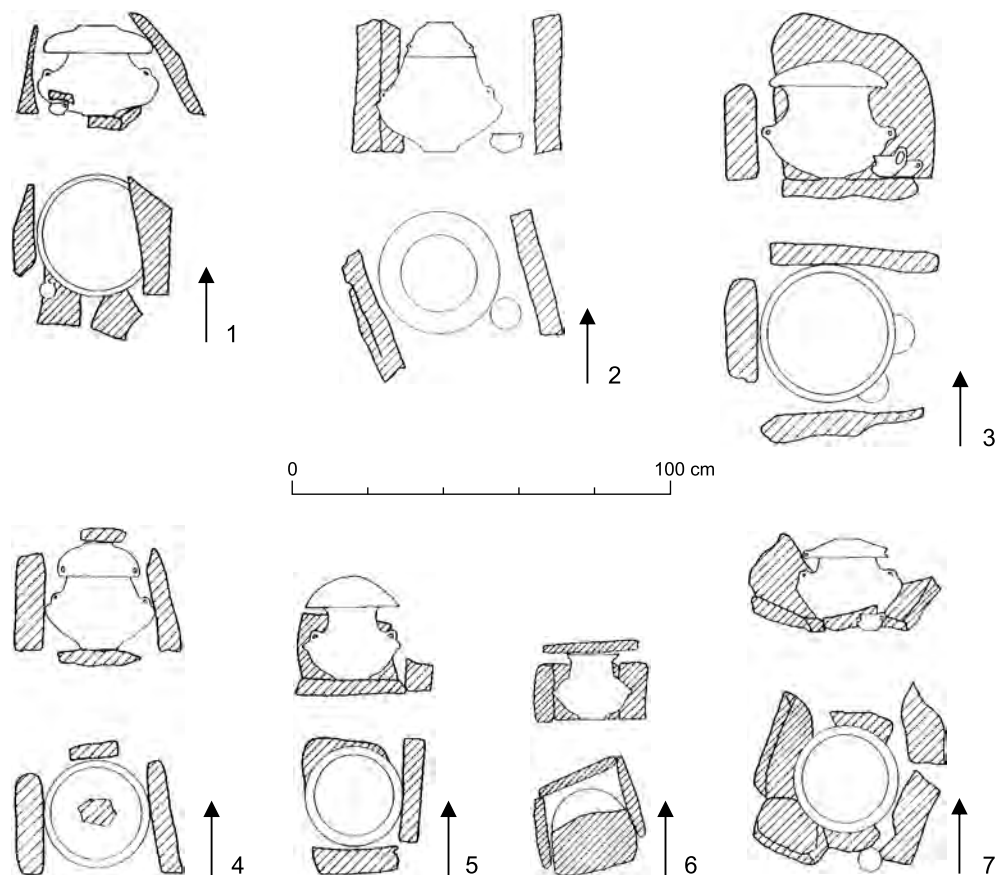

ground (Fig. 11). Some of the stone coverings respected each other, some of them inter-cut. In the graves under a stone covering cremated bones were deposited in urns (e.g. graves 684/73, 688/73, 729/73), in urns and also around vessels (graves 626/72 and 673/73) or simply scattered across the floor around vessels (e.g. graves 627/72, 639/72, 657/72). These categories of graves were generally above-standard equipped with pottery. In 14 of these graves there were 6–10 vessels and even 17 ceramic vessels in grave 420/71. Besides pottery, in the graves under stone coverings bronze artefacts and animal bones were deposited (e.g. graves 430/71, 443/71, 465/71), and more rarely chipped stone objects (grave 687/73). Three graves (564/72, 639/72 and 657/72) under a square covering had schematized boxes, thus the youngest type of box construction. However, graves with a square stone covering may be dated relatively broadly, from the first half of stage HA to the second half of stage HB.

Unfortunately, in many cases it is not possible to determine the shape of covering. This is the case for more than 40 graves at Radzovce, or almost half of all graves with stone coverings. Most of these belong to the Kyjatice culture (30 graves), some of them are dated to the Piliny-Kyjatice horizon (graves 671/73, 735/73 and 774/74), and remaining graves are from the later phase of the Piliny culture (e.g. graves 770/74, 771/74, 772/74). In these graves cremated bones were deposited in various ways, but mostly in urns. Ceramics are most common in the inventories, with bronze artefacts and animal bones (remains of meat-based food) less well represented. Some graves under stone coverings were deposited in pits (graves 229/69 and 442/71), others in classic (e.g. graves 670/73, 671/73, 674/73) or in schematized boxes (e.g. graves 634/72, 655/72, 668/73). In the graves under coverings human remains of all ages and both sexes were deposited; however, adults are more numerous.

Graves covered with stones are mainly in burial grounds, where burial continued during the early phase of the Piliny culture and Kyjatice culture, and of course from the sites that were situated near to stone deposits. Typical examples of the burial grounds with graves covered with stones are sites of the Piliny and Kyjatice cultures at Cinobaňa (Furmánek *et al.* 2010) and Szajla (Kemenczei 1984, 42). Stone coverings are also known on the eponymous site of the Kyjatice culture (Furmánek 1984, 78; 1986). It is possible that building of this

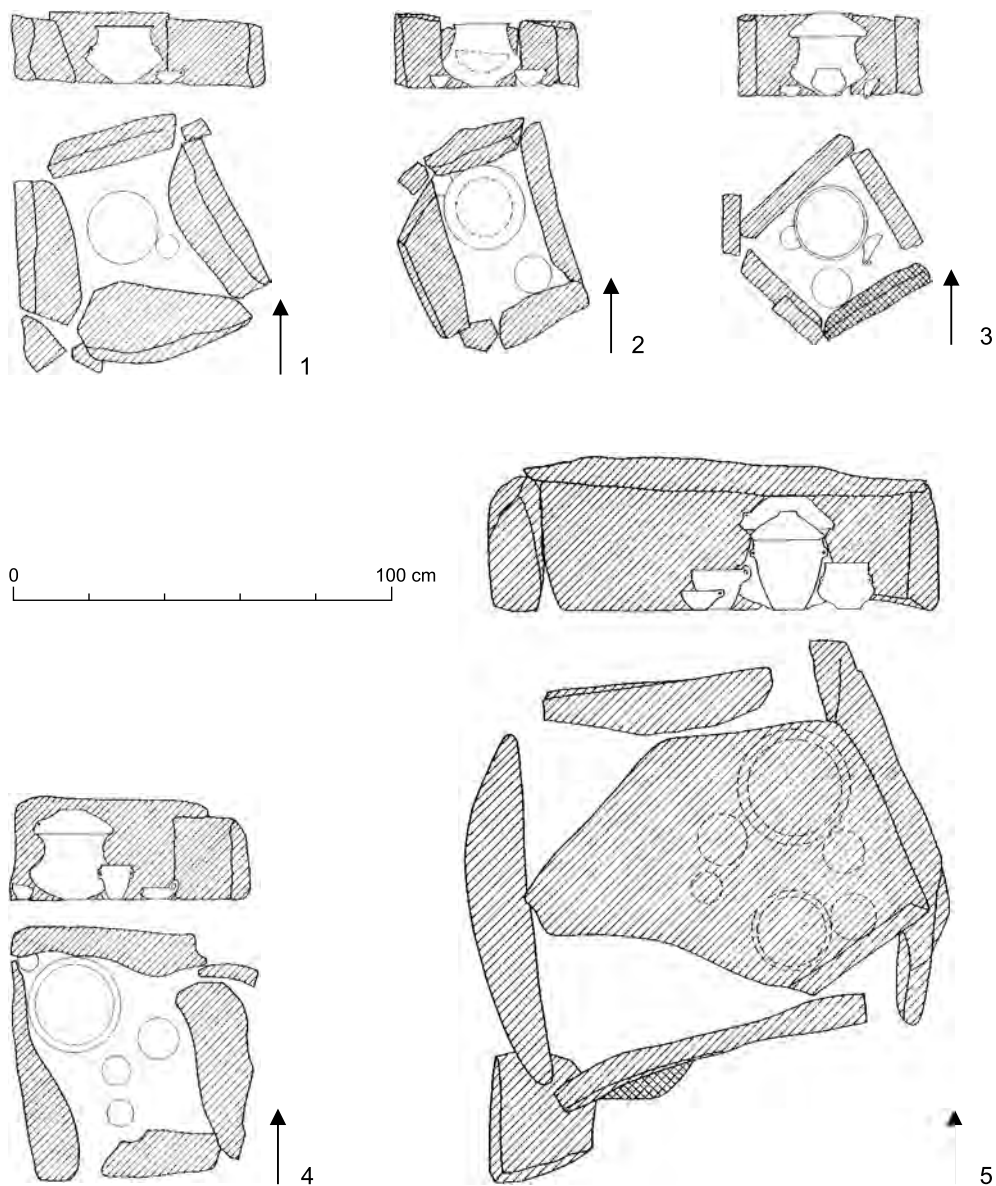

Fig. 6. Radzovce. Graves in small stone boxes (selection). 1 – 59/69; 2 – 699/73; 3 – 499/71; 524/72; 5 – 153/69; 6 – 429/71; 7 – 561/72

Ryc. 6. Radzovce. Groby w małych skrzyniach kamiennych (wybór). 1 – 59/69; 2 – 699/73; 3 – 499/71; 524/72; 5 – 153/69; 6 – 429/71; 7 – 561/72

type of grave construction in the Piliny culture and subsequently in the Kyjatice culture was connected to cultural flow from the north of the South-eastern Urnfield cultures, that is from the Slovak branch of the Lusatian culture (Veliáčik 1983, 156–160).

A further specific expression of the burial rite of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures, which is significantly represented at the Radzovce burial ground, was deposition of the grave inventory in stone boxes. Stones were used to build an enclosed burial space for cremated bones and grave goods, either fully or schematically. As dominant construction material whinstone was used, sometimes sup-

Fig. 7. Radzowce. Graves in classic stone boxes (selection). 1 – 682/73; 2 – 656/72; 3 – 646/72; 4 – 500/71; 5 – 672/73

Ryc. 7. Radzowce. Groby w klasycznych skrzyniach kamiennych (wybór). 1 – 682/73; 2 – 656/72; 3 – 646/72; 4 – 500/71; 5 – 672/73

plemented with sandstone (Fig. 7: 3). Some 41 box graves were found at Radzowce in 1969–1974. Of these, 26 graves were in classic boxes

(3,4% of graves) and 15 graves in schematized (1,9% of graves) boxes. This number does not include graves lined with flat stones that were prototypes of the real boxes from the Late Bronze Age.

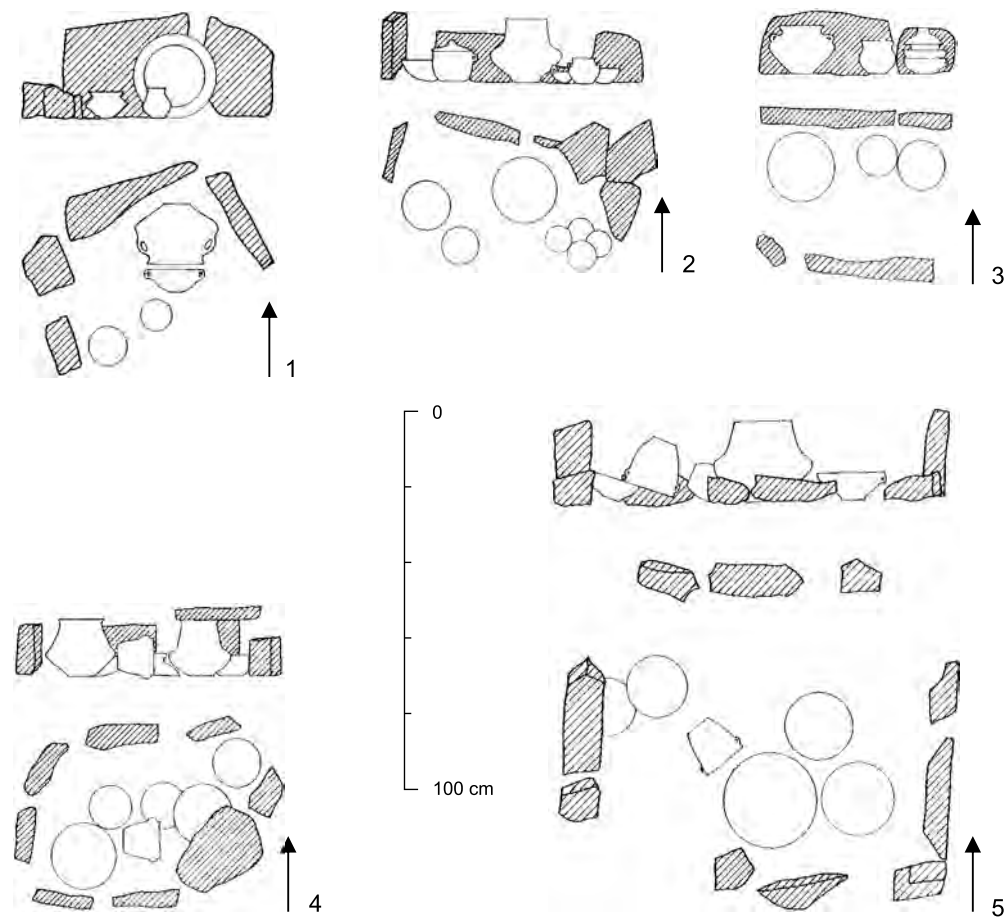
The direct antecedent of the classic box was the stone lining of a grave with two, three, or more flat stones forming a small (tight) box (Fig. 6). 22 graves with boxes of this type were examined at Radzovce. They were urn graves, with urns placed on the floor in some cases (e.g. graves 458/71, 488/71, 490/71), and in others placed on stone (e.g. graves 141/69, 153/69, 193/69). Almost all the urns were covered with an inverted bowl. In two cases (graves 193/69 and 429/71) a flat stone covered the urn as well as the small box. In some graves, side stones did not reach the height of the urn and bowl (grave 141/69), while in further graves they overlapped (grave 692/73). There are several examples of grave stone linings of various thickness and height. The layout of stone construction in graves 494/71, 498/71 or 499/71 indicates that the small (tight) box was a prototype of a classic box from the late phase of the Piliny culture and early phase of the Kyjatice culture. Over three graves of this type there were built stone coverings (graves 561/72, 676/76 and 771/74). In graves with small boxes, alongside pottery, bronze artefacts (e.g. graves 524/72, 561/72, 692/73), glass beads (graves 494/71 and 524/72) or animal bones (graves 494/71, 692/73 and 771/74) were also found. According to the anthropological analysis, individuals of all ages and both sexes were buried in them (Stloukal and Furmánek 1982). It was therefore a more or less standard type of grave construction. Most of these graves belong to the Piliny culture (e.g. graves 490/71, 492/71 and 494/71), to stages BC (BC2) and BD, to a small part of the Piliny-Kyjatice horizon (graves 53/69, 488/71 and 692/73) and to the early phase of the Kyjatice culture (graves 429/71 and 458/71) to stages HA1 and HA2.

A further 25 graves in large (classic) boxes, which generally consisted of carefully selected, partially shaped stone blocks placed in a square or rectangular shape (Fig. 7), were built almost without exception in the Piliny-Kyjatice horizon and in the early phase of the Kyjatice culture (stage HA). The only exception at the Radzovce burial ground is grave 668/72, which belongs to the first half of stage HB. Classic boxes are usually oriented with their long axis N–S, later SE–NW and SW–NE. Cremated bones were most frequently deposited in urns (e.g. graves 482/71, 483/71, 496/71), twice in an urn and also scattered around

the urn and associated vessels (graves 453/71 and 670/73) and once around the vessels (grave 656/72). Funerary urns were generally placed in the corner of boxes, eventually beside their walls (Fig. 7). An urn in grave 682/73 stood in the middle of box (Fig. 7: 1). Urns were placed on the bottom (with the exception of the oldest grave of this category – grave 746/73; Fig. 4: 2) and almost all of them were covered with an inverted bowl (Fig. 7). Graves in classic boxes belong to the burials with a richer inventory. In some, well above-standard quantity of pottery or bronze artefacts was found. Associated pottery placed next to and around an urn, dominated in the inventory of box graves. Only rarely were they attached to the box from outside. Probably foreign ceramic products were found in graves 68/69 and 669/73, of which shapes and ornaments are close to the Gáva culture. Besides the pottery in these graves, bronze artefacts (e.g. graves 670/73, 671/73, 672/73) and animal bones (graves 388/70, 665/72, 774/74) were deposited. Some box graves were covered with stones (e.g. 670/73, 671/73, 674/73). The classic boxes contained cremated remains of children, juveniles, younger and older adults, both men and women (Stloukal and Furmánek 1982).

A younger variant of the stone box was a schematized (delineated with stones) box. The original full floorplan of the classic box remained, but it was marked with smaller stones which give an incoherent impression at first sight (Fig. 8). In many cases, it was not complete on one or two sides, apparently intentionally. However, it was probably an intentional “releasing” of the traditional box shape which occurred at the turn of the early and late phases of the Late Bronze Age (during stages HA2 – HB1). In this period, obviously, other changes in the Kyjatice culture burial rite also occurred, such as an increase of pottery inventories in graves. The majority of graves in schematized boxes are reliably dated to stages HB1 and HB2 according to the material culture.

In the cemetery at Radzovce, 15 graves with schematized boxes are known, of which 14 are cremation graves and one is probably a cenotaph. The plan, laid out with stones of various sizes, has the long axis oriented either N–S or E–W, with small deviations. Cremated bones were deposited in an urn (e.g. graves 449/71, 463/71, 564/72) and on the bottom of the grave scattered around vessels (e.g. graves 655/72, 657/72, 668/73) in a ratio of approximately 1:1. In the urn graves funerary containers stood on the floor. Pottery from these graves probably shows changes reflecting the more complicated patterns of the Ky-

Fig. 8. Radzovce. Graves in schematized stone boxes (selection). 1 – 463/71; 2 – 173/69; 3 – 408/71; 4 – 449/71; 5 – 639/72

Ryc. 8. Radzovce. Groby w schematycznych kamiennych skrzyniach (wybór). 1 – 463/71; 2 – 173/69; 3 – 408/71; 4 – 449/71; 5 – 639/72

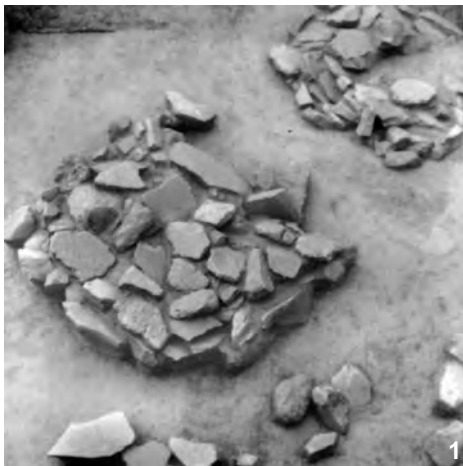
jatice culture burial rite. The burial is often deposited in schematized boxes with no structure and on its side, a vessel in another or a vessel over another, and in one case even at two levels, one on top of the other (grave 390/70). These graves usually have above-standard pottery of six to ten vessels. In graves with schematized boxes, in addition to pottery, bronze artefacts (e.g. graves 634/72, 639/72, 640/72) and animal bones (graves 173/69, 639/72 and 655/72) were found. Only grave 737/73 was completely empty, and we believe that it was a cenotaph (Furmánek, Mitáš 2008). Over this grave, but also over other schema-

Fig. 9. Radzovce. Piliny culture graves under stone small barrows (selection). Foto V. Furmánek

Ryc. 9. Radzovce. Groby kultury Piliny pod niewielkimi kamiennymi kopcami (wybór)
Zdjęcie V. Furmánek

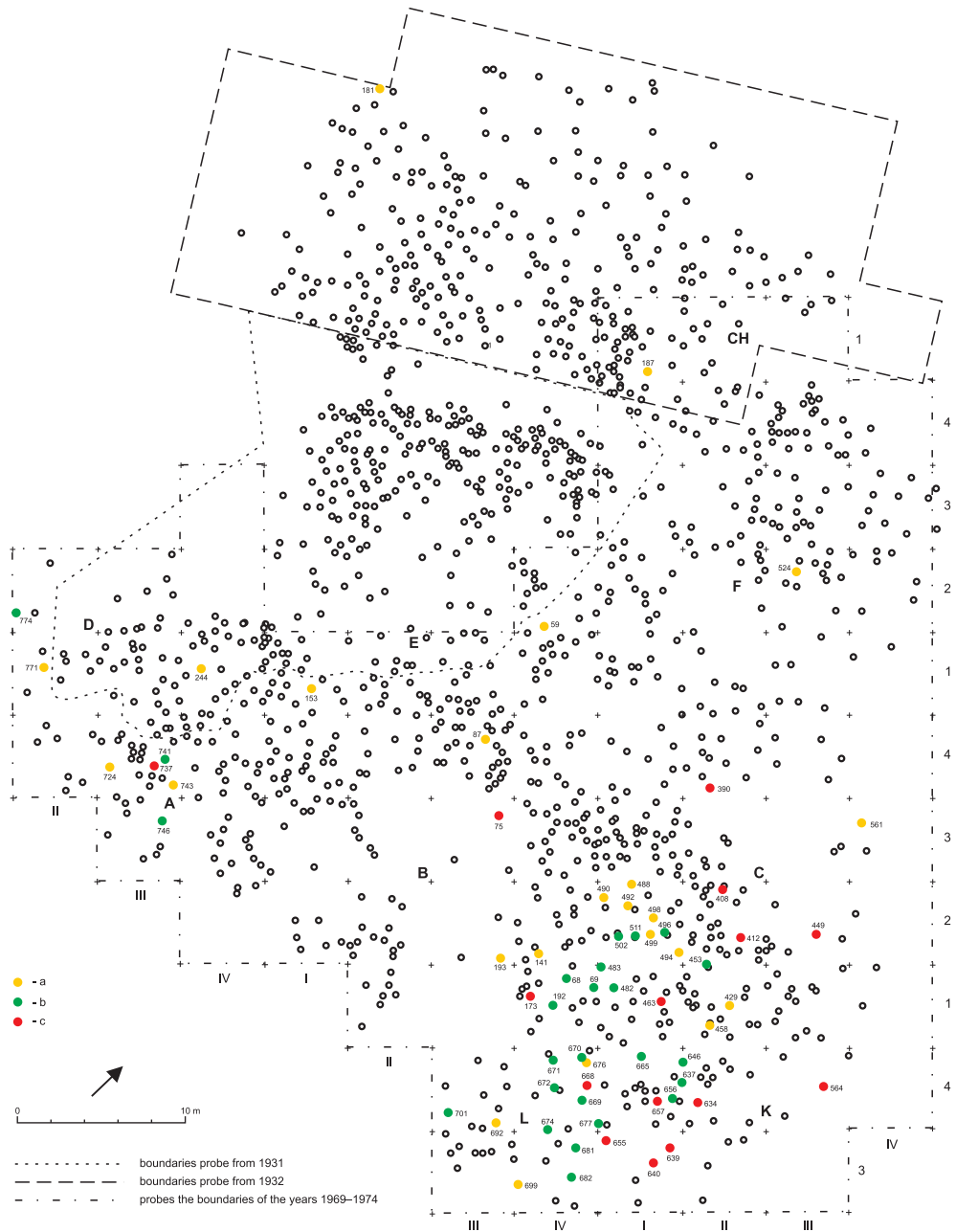

Fig. 10. Radzovce. Stone coverings in archaeological trenches (selection). Foto V. Furmánek

Ryc. 10. Radzovce. Płaszcze kamienne w wykopach archeologicznych (wybór). Foto V. Furmánek

tized boxes, were stone coverings (e.g. graves 412/71, 564/72, 657/72). From the anthropological point of view the same applies to the graves with schematized boxes, as to the graves with small and large boxes, that they contained individuals both females and males of all ages (Stloukal, Furmánek 1982).

Fig. 12. Radzowce. Graves in stone boxes. A – small box; B – classic box; C – schematized box

Ryc. 12. Radzowce. Groby w kamiennych skrzyniach. A – mała skrzynia; B – klasyczna skrzynia; C – schematyczna skrzynia

The stone boxes concentrate in the south-eastern part of the burial area, with fewer boxes in the south-western (Fig. 8). This is a lower area, where graves with finds of the late period of the Urnfield cultures were most common.

Stone boxes are also known from other burial grounds of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures. At cemeteries in present-day Hungary (e.g. Kazár, Litke, Szajla) and Slovakia (e.g. Kyjatice, Rimavské Brezovo, Tornaľa) similar sequences of box constructions as at Radzovce appear in general outline (Furmánek, Mitáš 2010, 87). This type of grave construction and its numerous variants are dominant in the Piliny and Kyjatice cultures burial ground at Cinobaňa (Furmánek *et al.* 2010) that has been continuously excavated since 2007 (Kujovský, Mitáš 2009).

In the discussing the genesis of box graves in the study area the aforementioned grave 746/73 plays a key role (Fig. 4: 2). Its inventory belongs to the final phase of the Piliny culture, at the beginning of stage HA. After several excavation seasons of the burial ground at Cinobaňa, where perhaps the most grave stone constructions of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures were examined, and where burial had begun at the turn of stages BD and HA according to present knowledge, it can be concluded that this is the one of the chronologically oldest graves with a classic stone box. This stone construction variant is common occurs at Radzovce in stages HA1 and HA2.

In the context of the box graves a unique “grave” architecture may be mentioned that was discovered in the probable cult place dated to the Urnfield period in the township of Jabloňovce (Furmánek, Ožďáni 2000). This site is located in the contact area of three complexes of the Urnfield cultures, namely the Lusatian, the Middle Danube and the South-eastern. Inside the “sacred” area, which was marked with dry andesite stones, a stone box was discovered and professionally examined. It was covered with a flat stone but its interior was empty. The box had a rectangular plan with its long sides oriented N–S (Furmánek, Ožďáni 2000, fig. 7). The box from Jabloňovce has analogies in burial grounds at Radzovce, Kyjatice and Cinobaňa.

Arrangements, Grave Constructions and Internal Chronology of the Burial Ground

At the Radzovce burial ground burial lasted from the Middle to Late Bronze Age, from stage BB2 (BC1) to the second half of stage HB, with three chronological phases represented by the Piliny, Piliny-Kyjatice and Kyjatice horizons (Furmánek 1977). Those periods were evaluated from the perspective of anthropology and demography (Stloukal, Furmánek 1982; Furmánek, Stloukal 1985; 1986). Based on a detailed analysis of the characteristics of the burial rite and comparison with assemblages of the Piliny and Kyjatice cultures, five burial horizons were elaborated, which are identified as Radzovce I–V (Furmánek, Mitáš 2010). The relations of grave arrangements and constructions with those burial horizons are shown in table 1 (Table 1).

Conclusions

At the Radzovce burial ground of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures more than 90 % of the graves were successfully classified from the cremated bones and the majority can be studied and defined also from aspects of the burial arrangements, constructions and inventory. Discussion of the context of burial horizons Radzovce I–V is one of the first attempts at more detailed classification of funeral practices of the Piliny and Kyjatice cultures. It is noted that the shape of the grave especially, its arrangements, constructions and details, but also other characteristics are sufficiently diagnostic for classification of finds to the relevant horizon (Table 1). Actually, pottery forms of the Piliny and Kyjatice cultures are not sensitive enough to allow detailed grave classification into one of the chronological stages of the Middle to Late Bronze Age, and the numbers of reliably dated metal artefacts at Radzovce is relatively low.

Analysis of the Radzovce cemetery clearly shows that all characteristic features of the burial rite of the western enclave of the South-eastern Urnfield cultures on this and other burial grounds of the Piliny and Kyjatice cultures are generally comparable; differences among the sites are only in details. Some differences between sites certainly existed and these are due not only to the state of research and publication of excavated burial grounds. They are also due to natural regional

Table 1. Radzovce. The occurrence of grave arrangements and constructions at the burial ground in the light of relative chronology**Tablica 1.** Radzovce. Występowanie układów grobów i ich konstrukcji na cmentarzysku w świetle chronologii względnej

Reinecke and successors	The internal chronology of the cemetery Radzovce (Furmánek and Mitáš 2010)	Cultural assignment	Grave arrangements and constructions
stage	burial horizons	cultural units	types, variants
HB2	Radzovce V	Kyjatice culture	grave pit; stone cover
HB1	Radzovce IV		the grave marked with stone or stones; "last" classic stone box; marked stone box; stone cover
HA2 - HA1	Radzovce III (IIIc)		Piliny-Kyjatice horizon
	Radzovce III (IIIb)	small stone box; classic stone box, stone cover	
	Radzovce III (IIIa)	Piliny culture	small stone box; „first” classic stone box with stone ring; stone barrow
BD - BC(BC2)	Radzovce II		the grave marked with stone or stones, small stone barrow
BB2(BC1)	Radzovce I		grave pit; stone barrow, small stone barrows

differences, but also to cultural interactions of the Urnfield cultures and the *centre – periphery* phenomenon.

Translated by Dana Marková

References

- Ambros C. 1982. Radzovce – Monosa. Archeozoologický posudok. *Výskumná správa AÚ SAV v Nitre* 10 184/82. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied.
- Furmánek V. 1977. Pilinyer Kultur. *Slovenská archeológia* 25(2), 251–370.
- Furmánek V. 1984. Záchraný výzkum v Kyjaticích. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*, 78–80.
- Furmánek V. 1986. Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. *Slovenská archeológia* 34(2), 319–330.
- Furmánek V. 1990. *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Bratislava: Veda.
- Furmánek V. 2006. Konštrukcie hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry. *Študijné zvesti AÚ SAV* 39, 19–26.
- Furmánek V. 2010. *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Ragyolc. Az urnamezős kultúra népének települése*. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied.

- Furmánek V. and Mitáš V. 2008. Argonauten, Jason und Kenotaphe aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. Anodos. *Studies of the Ancient World* 6–7, 187–199.
- Furmánek V. and Mitáš V. 2010. Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). *Památky archeologické* 101, 39–110.
- Furmánek V., Mitáš V. and Pavelková J. 2010. The burial ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa (Slovakia). In Sz. Guba and T. Károly (eds.), „Régről kell kezdenünk...” *Studia archaeologica in honorem Pauli Patay*. Szécsény: Gaál István Egyesület, 125–136.
- Furmánek V. and Ožďáni O. 2000. Urnenfelderzeitliche Kultstelle aus Jablňovce in der Slowakei. In B. Gediga und D. Piotrowska (eds.), *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej* (= *Prace Komisji Archeologicznej* 13; *Biskupińskie Prace Archeologiczne* 1). Warszawa–Wrocław–Biskupin: Polska Akademia Nauk – Muzeum w Biskupinie, 279–292.
- Furmánek V. and Stloukal M. 1985. Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. *Slovenská archeológia* 33(1), 137–152.
- Furmánek V. and Stloukal M. 1986. Einige Ergebnisse der archäologisch-anthropologischen *Untersuchung des Gräberfeldes in Radzovce. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam* 20, 143–149.
- Gašaj D. 1992. Žiarový hrob zo staršej doby bronzovej v Draňhove. *Historica Carpatica* 22, 121–128.
- Guba Sz. 2012. Pyraunoi in Miniaturform der Pilinyer-Kultur. In R. Kujovský and V. Mitáš (eds.), *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied, 99–107.
- Guba Sz. and Vaday A. 2008. Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely (Előzetes jelentés I). *Régészeti kutatások Magyarországon* 2007, 11–34.
- Hajnalová E. 1978a. Prehľad nálezov a analýz rastlinných makrozvýškov z archeologických výskumov. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977*, 78–91.
- Hajnalová E. 1978b. Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a časnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte. *Archeologické rozhledy* 30, 123–132.
- Kemenczei T. 1967. Die Zagypapálfalva-Gruppe der Pilinyer Kultur. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19, 229–305.
- Kemenczei T. 1984. *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest.
- Kőszegi F. 1968. Mittelbronzezeitliches Gräberfeld in Pusztaszikszó. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20, 101–141.
- Kujovský R. and Mitáš V. 2009. Pohrebisko kyjatickej kultúry v Cinobani. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2007*, 122–124.
- Mozsolics A. 1960. Der Tumulus von Nyírkársz-Gyulaháza. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12, 113–123.
- Olexa L. 2003. *Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej*. Košice: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied.
- Paulík J. 1963. K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. *Slovenská archeológia* 11(2), 269–338.

- Paulík J. 1974. K významu mohýl z mladšej doby bronzovej v pravekom vývoji Slovenska. *Slovenská archeológia* 22(1), 73–81.
- Stloukal M. and Furmánek V. 1982. *Antropologický rozbor žárových hrobů pilišské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo*. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied.
- Vaday A. and Szabó A. 2009. Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely (Előzetes jelentés II). *Régészeti kutatások Magyarországon 2008*, 5–42.
- Veliačik L. 1983. *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra.

Vladimír Mitáš, Václav Furmánek

Typy pochówków i konstrukcji grobowych z zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na przykładzie cmentarzyska w Radzovcach (Słowacja)*

Wstęp

We wsi Radzovce znajduje się jedno z największych cmentarzysk zachodniej enklawy południowo-wschodnich kultur pól popielnicowych. Pierwsze groby zostały tam odkryte i naruszone podczas prac rolnych w 1930 r. Wykopiska archeologiczne na tym stanowisku przeprowadzone zostały przez Vojtecha Budaváry (Budinský-Krička) w latach 1931 i 1932 oraz przez Václava Furmánka w latach 1969–1974. Podczas badań odkryto w sumie 1334 groby kultury pilińskiej i kyjatickiej. Istnieje kilka czynników, które składają się na szczególną wartość tego stanowiska. Warto tutaj podkreślić, że cmentarzysko przebadano kompleksowo, a interpretacje badawcze zostały wzbogacone przez interdyscyplinarną współpracę. Należy tu wymienić przede wszystkim antropologię (Stloukal, Furmánek 1982; Furmánek, Stloukal 1985; 1986), archeobotanikę (Hajnalová 1978a; 1978b) i archeozoologię (Ambros 1982). Istotny jest również fakt, że w latach 1978 i 1979 została częściowo odkryta współczesna cmentarzysku osada (Furmánek 1990; 2010). Czynniki te nie tylko wpływają na naukową wartość stanowiska, ale także składają się na kompleksowy obraz jego chronologii, typologii znalezisk, dynamiki populacji jak i demografii mikroregionu i obszarów sąsiednich.

Lokalizacja stanowiska z okresu pól popielnicowych

Region wsi Radzovce znajduje się na południu środkowej Słowacji, na Wyżynie Cerová (*Cerová vrchovina*), w dorzeczu rzeki Beliny i jej dopływów. Stanowisko leży na ważnym szlaku komunikacyjnym, łączącym Kotlinę Lučenec i inne tereny w środkowej Słowacji z dorzeczem rzeki Zagyva (dzisiejsze Węgry), regionem Cisy, a także z całym obszarem karpackim z czasów prehistorycznych. interesująca nas tu osada była oddalona od tego szlaku o około cztery kilometry. Nie jest to dużo, ale prawdopodobnie wystarczająco aby osada była w bezpiecznej odległości od ruchliwej drogi, która z jednej strony ułatwiała kontakt ze światem zewnętrznym, ale z drugiej niosła ze sobą ryzyko napadów rabunkowych.

* Artykuł powstał przy wsparciu VEGA Grant, No. 2/0098/12 i „Slovak Research and Development Agency”, umowa APVV-0736-11.

Badane cmentarzysko było zlokalizowane na północnej krawędzi wzgórza Monosa, w dolinie Wyżyny Cerová; około 200 m na północ od dzisiejszego koryta Monoského potoku (Ryc. 1). Badania wykopaliskowe wykazały, że nekropolia znajdowała się po prawej stronie małego, obecnie nieistniejącego już strumienia, będącego prawobrzeżnym dopływem Monosy. Dolina, w której rozciągały się osada i cmentarzysko, była otwarta od strony południowej i południowo-zachodniej, a od północy otaczały ją zbocza wyniesień Monosa (583,9 m n.p.m.) i Belina (500,4 m n.p.m.). Cmentarzysko leżało na łagodnym zboczu o nachyleniu 6–8° na południe i było zorientowane według osi wschód–zachód. Stanowisko znajdowało się na wysokości od 248,0 do 255,0 m.

Główne cechy pochówków

Dokładne obserwacje terenowe, wartości poznawcze materiałów zabytkowych i dalsze, interdyscyplinarne analizy przeprowadzone na cmentarzysku w Radzovcach są dobrym punktem wyjścia do opisu obrządku pogrzebowego w kulturze pilińskiej i kyjatickiej (Furmánek, Mitáš 2010). Dla obu tych następujących po sobie kultur typowym obrządkiem pogrzebowym była kremacja. Nekropole znajdowały się zazwyczaj na łagodnych zboczach lub u podnóża wzniesień i były one zawsze wyraźnie oddzielone od osad. Na wielu stanowiskach, sfery życia i śmierci były symbolicznie odseparowane przez ciek wodny, zazwyczaj strumień. To charakterystyczne dla kultur pilińskiej i kyjatickiej manifestowanie duchowych przekonań można odnaleźć także w Radzovcach. Dominują tu pochówki kultury pilińskiej: mniej niż jedna piąta grobów należy do kultury kyjatickiej, a około 2% grobów przypada na okres przejściowy między kulturami Piliny-Kyjatice. Niektóre pochówki nie mogły zostać sklasyfikowane (Ryc. 2), ponieważ zostały zniszczone podczas prac rolnych.

W celu zbadania, czy dany grób należy do kręgu kultur pól popielnicowych, brane są pod uwagę jego typ i konstrukcja, a także ułożenie skremowanych kości i innych przedmiotów w grobie. Jak już wspomniano, kremacja jest ważnym elementem obrządku pogrzebowego w kulturze pilińskiej i kyjatickiej, jednak oba te ugrupowania charakteryzuje duże zróżnicowanie pochówków, co można zaobserwować również na cmentarzysku w Radzovcach. W zależności od ułożenia skremowanych kości, możemy wyróżnić groby jamowe, popielnicowe, popielnicowo-bezpopielnicowe (z kośćmi wewnątrz i rozsypanymi wkoło), groby ze szczątkami w pobliżu symbolicznej urny lub naczyń-przystawek, a także pochówki bez ludzkich szczątków – kenotafy (Ryc. 3). Jeśli zaś chodzi o typy konstrukcji grobowych, występują tutaj groby usytuowane w przestrzennych jamach, groby oznaczone lub przykryte kamieniem, a także pochówki w formie kurhanów z kamieni, czy kamiennych skrzynek. Analiza rytuałów funeralnych w Radzovcach wykazała, że powyższe typy konstrukcji grobowych i ułożenia szczątków często mieszały

się ze sobą, tworząc liczne odmiany. Ta różnorodność w typologii grobów jest tym większa, im bardziej czytelne są odstępstwa od standardowych rozwiązań. Wobec tego wyróżniono pięć podstawowych typów pochówków, od prostych do bardziej skomplikowanych konstrukcji.

Typy grobów

Większa część grobów znajdowała się w jamach, których rzut poziomy rzadko wyróżnia się od otaczającej go gleby. Wielkość jam była proporcjonalna do ich zawartości, jedynie niewielka część pochówków znajdowała się w bardziej przestronnych jamach. Na cmentarzysku w Radzovcach zlokalizowano tylko cztery groby jamowe – groby 216/69, 224/69, 229/69 i 442/71. Pierwszy należał do kultury pilińskiej, pozostałe trzy – do kultury kyjatickiej.

Typowym przykładem pochówku zdeponowanego w jamie jest grób 216/69 (Ryc. 4: 1). Płytko, ale przestronna jama zdecydowanie różni się od otaczającej jej gleby zarówno kolorem, jak i strukturą. Grób mierzył 200 x 80 cm i znajdował się na osi północ-południe. W jamie złożono ceramikę i przedmioty z brązu, których ilość, w porównaniu z innymi grobami kultury pilińskiej, jest znacznie powyżej średniej. Nad grobem znajdował się okrągły kamienny kurhan o średnicy siedmiu metrów. Sąsiednie groby nie naruszały tej kamiennej konstrukcji (Ryc. 11). W grobie 216/69 złożono trzy osoby – znajdowała się tam starsza kobieta (*maturus*), dziecko w wieku trzech lub czterech lat oraz noworodek (Stloukal, Furmánek 1982, 45). Grób ten jest jednym z najstarszych pochówków na cmentarzysku. Jego inwentarz można z przekonaniem przyporządkować pierwszemu horyzontowi grzebania zmarłych w Radzovcach, odpowiadającemu fazie BB2(BC1).

Konstrukcja grobu 216/69, a także jego zawartość i wiek są wystarczającymi dowodami świadczącymi o przetrwaniu birytualnych praktyk funeralnych kultury Otomani. Analogiczne znaleziska pochodzą z wykopalisk na cmentarzysku ciałopalnym kultur pilińskiej i kyjatickiej w Salgótarján – Zagyvapálfalva (Guba, Vaday 2008, 18, ryc. 6). Kontynuacja zwyczajów funeralnych z końca wczesnej epoki brązu we wczesnej fazie kultury pilińskiej jest widoczna także w grobach ciałopalnych kultury Otomani zdeponowanych w prostokątnych jamach na stanowiskach w Drahnov (Gašaj 1992, ryc. 1), Nižná Myšľa (Olexa 2003, ryc. 14) i Pusztaszikszó (Kószegi 1968, 110, 111: grób 27). Wyniki innych badań ratunkowych na wymienionym już rozległym cmentarzysku w Salgótarján – Zagyvapálfalva (Guba, Vaday 2008; Vaday, Szabó 2009), dostarczyły istotnych dowodów potwierdzających hipotezę, że Radzovce zostały skolonizowane od północy. Odkryto tam szczególnie bogato wyposażone “rodzinne” groby, które z pewnością były prototypami najstarszego i najbogatszego pochówku z Radzovców – grobu 216/69 (Ryc. 4: 1). W jednym z nich, a także w omawianym grobie z Radzovców, w skład wyposażenia grobowego wchodził przenośny piec (Guba 2012, 99, 100, ryc. 4).

Pozostałe trzy groby jamowe należą do kultury kyjatickiej, jednak ich jamy nie są tak wyraźnie odrębne jak w przypadku grobu 216/69. W grobie 224/69 na dnie jamy znajdowała się urna, a w grobach 229/69 i 442/71 spopielone szczątki były rozrzucone we wnętrzu. W grobie 224/69 pochowany został jeden dorosły osobnik, dwa pozostałe pochówki nie mogły zostać przebadane w tym zakresie (Stloukal, Furmánek 1982, 45, 46, 57). Dla datowania tych obiektów, szczególnie istotna jest ceramika z późnej fazy HB.

Część grobów z kultur pilińskiej i kyjatickiej była oznaczana kamieniami, zazwyczaj bazaltowymi (Ryc. 5). Charakterystyczne dla tych grobów jest umiejscowienie jednego lub dwóch płaskich kamieni obok urny lub przystawek. Badania powierzchniowe wykazały, że kamienie te nie wychodziły ponad poziom grobu, ale należy przyjąć, że w momencie powstawania pochówki były w pewien sposób oznaczone. Prawdopodobnie oznaczano je kamieniami mającymi związek z obrzędami rytualnymi. Nawet małe płaskie kamienie dołączone do mis przykrywających urny potwierdzają tę hipotezę. Kamieniami oznaczane były głównie groby ciałopalne (Ryc. 5), w tym niektóre były przykryte kamieniami lub kamienną pokrywą. Obserwowany tu zwyczaj zanotowano także na innych cmentarzyskach zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na Słowacji (Furmánek 1977, 335), a także na Węgrzech (Kemenczei 1967, 263).

Konstrukcje kamienne

Kamienne konstrukcje grobowe świadczą o skomplikowanym systemie wierzeń i przekonań religijnych, a także o wysokim poziomie praktyk funeralnych w interesujących nas tu kulturach kręgu pól popielnicowych. Na cmentarzysku w Radzovcach odkryto trzy podstawowe typy konstrukcji: kamienne kurhany, pokrywy (Ryc. 11) i skrzynki (Ryc. 12). Różne rodzaje pochówków często mieszają się ze sobą, dając wiele typów grobów z kamiennymi konstrukcjami (Furmánek 2006, tabela 1). Tak częste stosowanie materiałów z kamienia do budowy grobów jest związane nie tylko z łatwością dostępu do tego surowca, który był zbierany i wydobywany w pobliżu nekropolii, ale także z obyczajami funeralnymi ówczesnych mieszkańców osady. W Radzovcach wydobywano i używano przede wszystkim bazaltu pochodzenia wulkanicznego. Niektóre konstrukcje grobowe wykonane z bazaltu uzupełniano o trzeciorzędowy piaskowiec (Furmánek 1990, 12, 69).

Na omawianym tu cmentarzysku, najstarszym rodzajem grobu wykonanego z kamienia był kamienny kurhan. Konstrukcja ta została zbudowana już nad bogatym grobem 219/69, datowanym na okres BB2 (BC1). Pochówek ten zlokalizowany jest na obrzeżach terenu, na którym lud kultury pilińskiej chował swoich zmarłych. Ważnym odkryciem jest fakt, że w pobliżu zlokalizowano kolejne dwa lub trzy nietypowo skonstruowane i wyposażone groby kultury pilińskiej – groby 187/69, 746/73 a także grób 713/73. Groby 187/69 i 713/73 były rzeczywiście przykryte kamieniami, ale kolejne ich

warstwy nie formowały klasycznego kurhanu, a jedynie niewielki stos. Groby te celowo usytuowano na obrzeżach terenu grzebalnego (Ryc. 11), w części zarezerwowanej dla lokalnej elity.

Drugim nietypowym obiektem był bogaty pochówek 746/73 (Ryc. 4: 2) dojrzałej kobiety (*maturus*) i małego dziecka, prawdopodobnie noworodka (Stloukal, Furmánek 1982, 74; Furmánek, Stloukal 1985, 140). Grób ten początkowo także znajdował się pod kurhanem, ale odkryto pod nim prostokątną skrzynkę złożoną z dużych kamieni, co nie miało miejsca w grobie 216/69. Inwentarz grobowy był chroniony przez płaskie kamienie, z których większość leżała jeden na drugim. Wokół kamiennej skrzynki, jednak w pewnym oddaleniu, znajdował się krąg złożony z płaskich, nakładających się na siebie kamieni bazaltowych. Również przestrzeń pomiędzy skrzynką a kręgiem była częściowo wypełniona kamieniami. Pochówek ten nie był naruszony przez inne groby (Ryc. 11). Obiekt jest datowany na początek fazy HA1.

Oba opisane pochówki łączy fakt, że zostały w nich pochowane dorosłe kobiety i niemowlęta. Związane z nimi mogą być dwa inne interesujące groby, które odkryto w pobliżu. Kilka metrów na wschód od grobu 216/69 przebadano dobrze wyposażony grób 187/69 z niskim kamiennym kurhanem (Ryc. 11). Pochowano w nim mężczyznę (*adultus*), który zmarł około 40. roku życia (Stloukal, Furmánek 1982, 43). Analogicznie, kilka metrów na wschód od grobu 746/73, zlokalizowano standardowo wyposażony grób popielnicowy z małą pokrywą kamienną. W tym grobie pochowano dorosłego osobnika (*adultus*), prawdopodobnie mężczyznę (Stloukal, Furmánek 1982, 72).

Co więcej, interesujące powiązania między tymi czterema obiektami wynikają także z aspektu chronologicznego. Groby 216/69 i 187/69 należą do wczesnej fazy kultury pilińskiej – okresu BB2 (BC1), co jest najstarszym horyzontem w Radzowcach. Groby 746/73 i 713/73 datuje się na ostatnią fazę kultury pilińskiej – początek okresu HA1, czyli najmłodszy horyzont grzebalny tej kultury. Tutaj nasuwa się oczywiście pytanie, czy w grobach zlokalizowanych na obrzeżach nekropolii chowano krewnych z wyższej klasy społecznej. Te pary grobów dzieli przestrzeń czasowa wynosząca niemal dwieście lat, podczas której kilka pokoleń ludu kultury pilińskiej pogrzebało swoich zmarłych. Stąd potrzeba zadania kolejnego pytania: czy pochowani na wzór „grobowców przodków” z okresu BB2 (BC1) także byli ważnymi jednostkami we wczesnym etapie HA1?

Oddzielną grupę obiektów tworzą groby kultury pilińskiej z małymi kamiennymi kurhanami (Ryc. 9). Sąsiadujące ze sobą groby 143/69–151/69 były usytuowane w niżej położonej połowie cmentarzyska, tylko kilka metrów na północ od grobu 216/69 (Ryc. 11). Prawie wszystkie groby z tej grupy to popielnice ze standardowym wyposażeniem. Urny były ustawione na płaskich kamieniach. Popielnica z grobu 151/69 zawierała fragment przedmiotu z brązu, a w grobach 143/69 i 145/69 znaleziono szklane paciorki. Ceramika, niestety, bardzo często, była zachowana tylko we fragmentach. Groby z tej grupy pochodzą z okresów BB2 (BC1) i BC (BC2). W tych obiektach

pochowano dzieci (np. groby 145/69–147/69) i dorosłych (np. grób 143/69; Stloukal, Furmánek 1982, 41).

Podobne groby przebadano na cmentarzysku kultur pilińskiej i kyjatickiej w Tornała (Furmánek, 1977, 335, ryc. 16). Tam także nad grobem występował mały kurhan. Jeden z pochówków oznaczono czterema kamieniami, tworzącymi kształt kwadratu o boku jednego metra. W środku znajdowały się naczynia ze spopielonymi szczątkami dorosłego osobnika, prawdopodobnie płci żeńskiej (*adultus*) i niemowlęcia. Przestrzeń dookoła grobu była pusta. Opisany tu grób reprezentuje archaiczny typ obiektów kultury pilińskiej, który może być datowany na koniec okresu BB1 do początku okresu BB2(BC1).

Kamienne kurhany z cmentarzysk zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych są szczególnym zjawiskiem należącym do obrzędów funeralnych, ale nie mogą być one porównane do tak zwanych tumulusów (kurhanów) wodzów i grup kurhanów z kultury środkowodunajskiej (Paulík 1963, 314, 315; 1974) i kultury łużyckiej (Veličik 1983, 157–160), lub do tumulusów kultury Suciú de Sus w Nyírkarász – Gyulaháza (Mozsolics 1960).

Typowym rodzajem grobowych elementów kamiennych w Radzovcach było kamienne przykrycie (Ryc. 10). Była to monolityczna warstwa kamieni która pokrywała albo pojedynczy grób – np. popielnicę z wyposażeniem, lub grobową konstrukcję kamienną – np. kamienną skrzynię z inwentarzem. Groby kultury kyjatickiej znajdowały się głównie pod kamiennym przykryciem. Stanowią one 10,9% grobów z badań przeprowadzonych w latach 1969–1974.

Prototypy standardowego przykrycia kamiennego pojawiły się w Radzovcach już w środkowej epoce brązu, w fazach BB2(BC1) i BC(BC2). Były to groby z okrągłym lub owalnym przykryciem z kamienia mniejszych rozmiarów, które pierwotnie tworzyły tzw. mały kurhan na powierzchni (Ryc. 9).

Ten typ architektury grobowej może być uważany za prototyp bardziej monumentalnych przykryć kamiennych w kulturze kyjatickiej. Typowe przykrycia kamienne stanowiły nakładające się na siebie kamienie ułożone w kształcie zbliżonym do kwadratu (Ryc. 10). Na cmentarzysku w Radzovcach przebadano 19 tego typu grobów kultury kyjatickiej. Wszystkie, z wyjątkiem grobu 729/73, zostały odkryte w południowo-wschodniej części cmentarzyska (Ryc. 11). Niektóre kamienne pokrywy nachodziły na siebie nawzajem, inne przeciwnie. Kamienie osłaniały groby ze skremowanymi szczątkami złożonymi tylko w popielnicy (np. groby 684/73, 688/73, 729/73), a także w popielnicy i dookoła innych naczyń (groby 626/72 i 673/73) lub po prostu rozrzuconymi pomiędzy naczyniami (np. groby 627/72, 639/72, 657/72). Interesujący nas tu typ pochówku był na ogół nadzwyczaj obficie wyposażony w ceramikę. W 14 takich grobach znaleziono od sześciu do dziesięciu naczyń, a w grobie 420/71 odkryto ich aż 17. Oprócz ceramiki, w grobach z pokrywą kamienną deponowano również przedmioty brązowe i szczątki zwierzęce (np. Groby 430/71, 443/71, 465/71), rzadziej przedmioty z krzemienia (grób 687/73). Trzy pochówki (564/72, 639/72 i 657/72) miały pod kwadratowym przykryciem obstawę kamienną w kształcie skrzyni, a więc

najmłodszy typ konstrukcji skrzynkowych. Niemniej jednak, grobom z kwadratowym przykryciem przypisuje się szeroki zakres datowania, od pierwszej połowy okresu HA do drugiej połowy okresu HB.

Niestety, w wielu przypadkach niemożliwe jest określenie kształtu pokrywy. Dotyczy to ponad 40 obiektów w Radzovcach, co stanowi prawie połowę wszystkich grobów z kamiennymi pokrywami. Większość z nich należy do kultury kyjatickiej (30 grobów), część datuje się na horyzont Piliny-Kyjatice (groby 671/73, 735/73 i 774/74), a reszta pochodzi z późniejszej fazy kultury pilińskiej (np. groby 770/74, 771/74, 772/74). W tych grobach skremowane szczątki zostały zdeponowane na różne sposoby, choć przede wszystkim w urnach. Przeważa inwentarz ceramiczny, rzadsze są przedmioty z brązu i kości zwierząt – resztki mięsnego pożywienia. Niektóre groby z kamiennym przykryciem znajdowały się w jamach (groby 229/69 i 442/71), inne w skrzyniach (np. groby 670/73, 671/73, 674/73) lub w grobach z obstawą kamienną w kształcie skrzyni (np. groby 634/72, 655/72, 668/73). W pochówkach z przykryciem znaleziono szczątki osób obu płci w różnym wieku, przeważający są jednak dorośli.

Groby przykryte kamieniami pochodzą głównie z cmentarzysk, które funkcjonowały we wczesnej fazie kultury pilińskiej oraz w kulturze kyjatickiej, oczywiście z miejsc, które znajdowały się w pobliżu złóż surowca kamiennego. Typowymi przykładami cmentarzysk z grobami przykrytymi kamieniami są stanowiska kultur pilińskiej i kyjatickiej w Cinobaňa (Furmánek *et al.* 2010) i Szajla (Kemenczei 1984, 42). Pokrywy kamienne zarejestrowano także na stanowisku w Kyjaticach (Furmánek 1984, 78; 1986). Możliwe jest, że konstrukcja omawianych typów pochówków w kulturze pilińskiej, a później także kyjatickiej, była związana z napływem kulturowym z północnych rejonów południowo-wschodnich kultur pól popielnicowych, a więc ze słowackiej grupy kultury łużyckiej (Veličák 1983, 156–160).

Kolejną specyficzną cechą obrzędów funeralnych zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych, która jest wyraźnie dostrzegalna na cmentarzysku w Radzovcach, jest deponowanie inwentarza grobowego w kamiennych skrzyniach. Kamienie użyte do ich konstrukcji, w pełni lub częściowo, otaczały przestrzeń grzebalną ze spopielonymi szczątkami i wyposażeniem grobu. Dominującym budulcem był bazalt, niekiedy z dodatkiem piaskowca (Ryc. 7: 3). W Radzovcach zarejestrowano 41 grobów skrzynkowych, wszystkie zostały zbadane w latach 1969–1974. 26 grobów miało formę właściwych skrzyń (3,4% wszystkich grobów), a 15 było do nich zbliżonych (1,9%). Liczba ta nie obejmuje grobów otoczonych płaskimi kamieniami, które były prototypami prawdziwych grobów skrzynkowych z późnej epoki brązu.

Bezpośrednim poprzednikiem klasycznego grobu skrzynkowego było otoczenie grobu dwoma, trzema lub więcej płaskimi kamieniami, formującymi małą (ciasną) skrzynkę (Ryc. 6). W Radzovcach przebadano 22 groby ze skrzyniami tego typu. Były to groby popielnicowe, w których niektóre z urn stały na ziemi (np. groby 458/71, 488/71, 490/71), a inne zostały umiejscowione

na kamieniu (np. groby 141/69, 153/69, 193/69). Prawie wszystkie urny były przykryte odwróconą misą. W dwóch przypadkach (groby 193/69 i 429/71) płaski głaz przykrywał zarówno urnę, jak i małą skrzynkę. W niektórych grobach kamienie boczne nie sięgały urny z misą (grób 141/69), w innych nakładały się na siebie (grób 692/73). Istnieje kilka przykładów otoczenia grobu kamieniami różnej grubości i wysokości. Układ konstrukcji kamiennej z grobów 494/71, 498/71 lub 499/71 pokazuje, że mała (ciasna) skrzynka była prototypem klasycznej skrzynki z późnej fazy kultury pilińskiej i wczesnej fazy kultury kyjatickiej. Nad trzema grobami tego typu zbudowano kamienne pokrywy (groby 561/72, 676/76 i 771/74). W pochówkach z małymi skrzynkami, oprócz ceramiki odkryto także przedmioty brązowe (np. groby 524/72, 561/72, 692/73), paciorki szklane (groby 494/71 i 524/72) lub kości zwierzęce (groby 494/71, 692/73 i 771/74). Według analizy antropologicznej, pochowano tam osobników obu płci w różnym wieku (Stloukal, Furmánek 1982). Można wobec tego uznać, że był to mniej więcej typowy rodzaj konstrukcji grobowej. Znaczna część tych grobów może być zaliczona do kultury pilińskiej (np. groby 490/71, 492/71 i 494/71) – fazy BC(BC2) i BD, a mniejsza część do horyzontu Piliny-Kyjatice (groby 53/69, 488/71 i 692/73) i do wczesnej fazy kultury kyjatickiej (groby 429/71 i 458/71): fazy HA1 and HA2.

Kolejne 25 grobów w dużych (klasycznych) skrzynkach, składających się zwykle ze starannie wybranych, częściowo uformowanych bloków kamiennych na planie kwadratu lub prostokąta (Ryc. 7), powstało prawie bez wyjątku podczas horyzontu Piliny-Kyjatice i we wczesnej fazie kultury kyjatickiej (faza HA). Jedynym wyjątkiem na cmentarzysku w Radzovcach jest grób 668/72, który pochodzi z pierwszej połowy fazy HB. Klasyczne skrzynki są zwykle zorientowane według osi północ-południe, ewentualnie południowy wschód-północny zachód i południowy zachód-północny wschód. Spopielone szczątki najczęściej znajdują się wewnątrz urn (np. groby 482/71, 483/71, 496/71), w dwóch przypadkach – w urnie i dookoła niej i sąsiednich naczyń (groby 453/71 i 670/73), a w grobie 656/72 zostały one rozrzucone między naczyniami. Popielnice umieszczano zwykle w rogu skrzynki, ewentualnie pod ścianą (Ryc. 7), jednak urna w grobie 682/73 znajdowała się w samym środku skrzyni (Ryc. 7: 1). Urny stały bezpośrednio na ziemi (z wyjątkiem chronologicznie najstarszego grobu tej kategorii – 746/73; Ryc. 4: 2) i prawie wszystkie były przykryte odwróconą misą (Ryc. 7). Groby w klasycznych skrzynkach zalicza się do pochówków z bogatym wyposażeniem. W niektórych z nich, ilość znalezionej ceramiki czy przedmiotów brązowych znacznie przekracza normę. W inwentarzach grobów skrzynkowych dominują dodatkowe naczynia znajdujące się obok lub dookoła urny, rzadziej dołączone do skrzyni od zewnątrz. W grobach 68/69 i 669/73 znaleziono ceramikę prawdopodobnie pochodzenia obcego, której kształty i zdobienia nawiązywały do kultury Gáva. Oprócz naczyń, w omawianych obiektach zdeponowano również przedmioty z brązu (np. groby 670/73, 671/73, 672/73) i kości zwierzęce (groby 388/70, 665/72, 774/74). Niektóre skrzynie były przykryte kamieniami (np. 670/73, 671/73, 674/73). Klasyczne skrzynki zawierały spo-

pielone szczątki dzieci oraz młodszych i starszych dorosłych, zarówno kobiet jak i mężczyzn (Stloukal, Furmánek 1982).

Młodszy wariant kamiennej skrzynki była czworokątna obstawa kamienna. Oryginalny rzut klasycznej skrzynki był zachowany – wyznaczały go mniejsze kamienie, ale przestrzeń między nimi, a także cała konstrukcja, na pierwszy rzut oka wydawały się niespójne i niedbale wykonane (Ryc. 8). W wielu przypadkach, konstrukcja nie była zamknięta z jednej lub dwóch stron, co może się wydawać celowym zabiegiem, jednak było to prawdopodobnie zamierzone zaburzenie tradycyjnego kształtu skrzyni, które pojawia się na przełomie wczesnej i młodszej fazy późnej epoki brązu (fazy HA2 – HB1). Z tym okresem łączą się oczywiście inne modyfikacje obrządku pogrzebowego w kulturze kyjatickiej, jak chociażby wzrost ilości inwentarza ceramicznego w grobach. Analiza materiałów bezsprzecznie wskazuje, że znaczna część grobów w schematycznych skrzynkach pochodzi z faz HB1 i HB2.

W Radzowcach zarejestrowano 15 grobów z obstawą kamienną w kształcie skrzyni, z których 14 to groby ciałopalne, a jeden to prawdopodobnie kenotaf. Oś rzutu poziomego wytyczonego kamieniami różnych rozmiarów zorientowana była w kierunku północ-południe lub wschód-zachód, z małymi odstępstwami. Spalone szczątki deponowano w urnach (np. groby 449/71, 463/71, 564/72) i na dnie grobu, rozrzucone między naczyniami (np. groby 655/72, 657/72, 668/73) w stosunku zbliżonym do 1:1. W grobach popielnicowych urny stały na ziemi. Ceramika z tych obiektów świadczy o modyfikacjach coraz bardziej skomplikowanego obrzędu pogrzebowego w kulturze kyjatickiej. Naczynia te często stoją w niektórych skrzyniach w przypadkowym układzie – na boku albo jedno naczynie wstawione w drugie, a w jednym przypadku nawet w układzie dwupoziomowym (grób 390/70). Groby te były zazwyczaj bogato wyposażone, liczyły od sześciu do dziesięciu naczyń. Oprócz ceramiki, w grobach ze schematycznymi skrzyniami znajdowały się także przedmioty wykonane z brązu (np. groby 634/72, 639/72, 640/72) i kości zwierzęce (groby 173/69, 639/72 i 655/72). Jedynie grób 737/73 był całkowicie pusty, co pozwala nam sądzić, że był to kenotaf (Furmánek, Mitáš 2008). Nad tym grobem, ale także nad innymi grobami w kształcie skrzynek, znajdowało się kamienne przykrycie (np. groby 412/71, 564/72, 657/72). Z antropologicznego punktu widzenia, do grobów w obstawą kamienną w kształcie skrzyni odnoszą się te same cechy, które charakteryzowały groby z małymi i dużymi skrzyniami. Pochowano w nich osobników obu płci w każdym wieku (Stloukal, Furmánek 1982).

Analiza przestrzenna wykazała skupienie kamiennych skrzynek w południowo-wschodniej części cmentarzyska, a mniej obiektów usytuowano w jego południowo-zachodniej części (Ryc. 8). Jest to niżej położona część nekropolii, gdzie zasadniczo znajdują się pochówki ze znaleziskami z późnego okresu kultur pól popielnicowych.

Kamienne skrzynki są znane także z innych cmentarzysk zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych. Na nekropolach zlokalizowanych na terytorium dzisiejszych Węgier (np. Kazár, Litke,

Szajla) i Słowacji (np. Kyjatice, Rimavské Brezovo, Tornaľa) pojawiła się podobna jak w Radzovcach sekwencja grobów skrzynkowych (Furmánek, Mitáš 2010, 87). Ten typ pochówku wraz z jego licznymi odmianami występuje również na cmentarzysku kultur pilińskiej i kyjatickiej w Cinobaňa (Furmánek *et al.* 2010), które jest stale badane od roku 2007 (Kujovský, Mitáš 2009).

W genecie grobów skrzynkowych na interesującym nas terenie kluczową rolę pełni grób 746/73 (Ryc. 4: 2). Jego inwentarz należy do końcowej fazy kultury pilińskiej, z początku fazy HA. Po kilku sezonach wykopalisk na cmentarzysku w Cinobaňa, gdzie zbadano prawdopodobnie największą ilość kamiennych konstrukcji grobowych z zachodniej enklawy południowo-wschodnich kultur pól popielnicowych i gdzie (według obecnego stanu wiedzy) grzebanie zmarłych zaczęło się na przełomie faz BD i HA, można wysnuć wniosek, że jest to jeden z najstarszych grobów z klasyczną kamienną skrzynią. Ten wariant konstrukcji grobowej był powszechny w Radzovcach w fazach HA1 i HA2.

W kontekście grobów skrzynkowych wspomnieć należy także o wyjątkowym typie architektury „grobowej” odkrytym w prawdopodobnym miejscu kultu, datowanym na okres kultur pól popielnicowych w regionie wsi Jabłoňovce (Furmánek, Ožďáni 2000). Stanowisko jest zlokalizowane w strefie zasięgu trzech jej kręgów kulturowych, tj. kultury łużyckiej, środkowodunajskiej i prowincji południowo-wschodniej. Na „świętym” terenie, którego granice wyznaczały suche kamienie andezytowe, odnaleziono kamienną skrzynkę, która została dokładnie zbadana. Była ona przykryta płaskim głazem, ale jej środek był pusty. Skrzynka miała kształt prostokąta z dłuższym bokiem zorientowanym w kierunku północ-południe (Furmánek, Ožďáni 2000, ryc. 7). Skrzynia ze stanowiska w Jabłoňovcach budzi skojarzenia z obiektami z cmentarzysk w Radzovcach, Kyjaticach i Cinobaňa.

Rozmieszczenie i konstrukcja grobów oraz wewnętrzna chronologia cmentarzyska

Cmentarzysko w Radzovcach funkcjonowało od środkowej do późnej epoki brązu, od fazy BB2 (BC1) do drugiej połowy fazy HB. Początkowo wyróżniono trzy etapy w chronologii tego stanowiska: horyzont Piliny, Piliny-Kyjatice i Kyjatice (Furmánek 1977). Podział ten został zweryfikowany z perspektywy antropologicznej i demograficznej (Stloukal, Furmánek 1982; Furmánek, Stloukal 1985; 1986). Na podstawie dokładnej analizy specyfiki obrzędu pogrzebowego i skonfrontowania go z materiałem kultur pilińskiej i kyjatickiej, wyodrębnionych zostało pięć horyzontów, określonych jako Radzovce I–V (Furmánek, Mitáš 2010). Przyporządkowanie typów i konstrukcji grobowych do tych horyzontów przedstawiono w tabeli (Tabela 1).

Wnioski

Na cmentarzysku zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych w Radzowcach ponad 90% grobów zostało pomyślnie sklasyfikowanych według sposobu rozmieszczenia skremowanych szczątków, a znaczna ich część może być badana i definiowana także pod kątem typów i konstrukcji grobów oraz ich inwentarza. Kategoryzacja grobów według horyzontów Radzowce I–V jest jedną z pierwszych prób dokładniejszej klasyfikacji obrzędów pogrzebowych w kulturach pilińskiej i kyjatickiej. Można tutaj dodać, że przede wszystkim kształt grobu, jego typ, konstrukcja i znaki szczególne, a także inne detale są dostatecznie wyraźne, aby przypisać dany obiekt do odpowiedniego horyzontu (Tabela 1). W zasadzie, kształty ceramiki z kultur pilińskiej i kyjatickiej nie pozwalają na dokładną klasyfikację grobu do jednego z etapów środkowej i późnej epoki brązu, a ilość materiałów z metalu, które mogą być w wiarygodny sposób datowane jest w Radzowcach relatywnie mała.

Analiza nekropolii w Radzowcach jasno pokazuje, że wszystkie charakterystyczne cechy obrzędu pogrzebowego w zachodniej enklawie południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na tym i na innych cmentarzyskach kultur pilińskiej i kyjatickiej zasadniczo pokrywają się; różnice na poszczególnych stanowiskach dotyczą jedynie detali. Niektóre różnice pomiędzy stanowiskami istniały z pewnością już wcześniej, a nie wynikają one ze stanu wiedzy o badanych nekropolach. Rozbieżności są powodowane również przez naturalne różnice geograficzne, czy interakcje kulturowe w kulturach pól popielnicowych i zjawisko relacji centrum-peryferia.

Najnowsze publikacje

Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Zamówienia można składać poprzez nasz sklep internetowy:
<http://books.archeologia.rzeszow.pl>

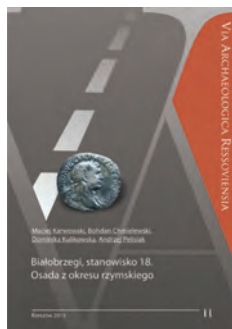
Roman Szlązak

Saloniki w okresie wczesnobizantyjskim (IV-VI wiek)

Publikacja ma na celu przedstawienie topografii Salonik w okresie wczesnobizantyjskim, który rozpoczął się wraz z budową cesarstwa bizantyjskiego, a kończył przed rozpoczęciem ikonoklazmu. Pomiędzy IV a VII w., Saloniki przeżyły okres prosperity, stając się drugim, po Konstantynopolu, miastem Bizancjum.

Praca otrzymała wyróżnienie specjalne w konkursie na „Najlepszą pracę magisterską w Polsce w roku 2011”, organizowanym przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Format A4, 199 stron, okładka twarda
ISBN 978-83-7667-133-8
Rzeszów 2012
Cena: 80,00 zł

**Maciej Karwowski, Bohdan Chmielewski,
Dominika Kulikowska, Andrzej Pelisiak aut.**

Białobrzegi, stanowisko 18. Osada z okresu rzymskiego

Drugi tom z serii Via Archaeologica Ressoviensia, w którym prezentowane są wyniki badań wykopaliskowych, wyprzedzających inwestycję związaną z budową autostrady A4 na odcinku Rzeszów-Przeworsk.

Format A4, 174 strony, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-145-1
Rzeszów 2013
Cena: 50,00 zł

Judyta Nawrot aut.

Kościół Centralny na terenie Czech i Moraw (IX–XIII w.)

Pierwsza publikacja w języku polskim obejmująca problematykę budowli centralnych z terenu Czech i Moraw. Autorka prezentuje dotychczasowe hipotezy mówiące o pochodzeniu rotund czeskich. Trzon pracy stanowi katalog obiektów wraz z informacją dotyczącą opisu budowli, tła historycznego, przeprowadzonych badań archeologicznych i architektonicznych, źródeł pisanych oraz datowania obiektów.

Format A4, 472 strony, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-136-9
Rzeszów 2013
Cena: 60,00 zł

Sławomir Kadrow, Piotr Włodarczak red.

Environment and subsistence – forty years after Janusz Kruk's "Settlement studies..."

Tom zawiera 34 artykuły poświęcone badaniom nad pradziejowym osadnictwem, gospodarką i środowiskiem naturalnym, dla których inspiracją jest dzieło Janusza Kruka pt. „Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych”, wydane w Ossolineum w 1973 roku. Czterdzieści lat od ukazania się tej książki autorzy prezentowanego tomu z różnych krajów dyskutują jej wpływ na rozwój archeologii w Polsce i poza jej granicami.

Format A4, 143 strony, okładka twarda
ISBN: 978-83-936467-1-5
Rzeszów–Bonn 2013
Cena: 120,00 zł

Anita Szczepanek

Archeotanatologia pochówków zbiorowych od pradziejów po czasy współczesne

Książka przedstawia zagadnienia dotyczące eksploracji, analizy antropologicznej oraz rekonstrukcji zwyczajów pogrzebowych związanych ze składaniem zmarłych w grobach zbiorowych.

Format A4, 171 stron, okładka twarda
ISBN: 978-83-7667-151-2
Rzeszów 2013
Cena: 60,00 zł

Piotr N. Kotowicz red.

Acta Militaria Mediaevalia tom IX

Periodyk poświęcony militariom okresu średniowiecza.

Format A4, 257 stron, okładka miękka

ISSN: 1895-4103

Kraków–Rzeszów–Sanok

Cena: 50,00 zł

Jerzy Tomasz Bąbel

Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej

Część 1: Obrządek pogrzebowy.

Część 2: Źródła

Dwutomowa publikacja przedstawia wyniki badań i analiz cmentarzyska w Mierzanowicach na Wyżynie Sandomiersko-Opatowskiej – jednego z najważniejszych w pradziejach ziem polskich i Europy Środkowej.

Praca ukazuje się blisko 80 lat po zakończeniu prac wykopaliskowych przez Kazimierza Salewicza na eponimicznym stanowisku kultury mierzanowickiej. Kluczowe dla zrozumienia początków epoki brązu w Europie Środkowej zabytki, pierwszej złotej epoki w dziejach naszego kontynentu, uległy niestety zniszczeniu w pożarze magazynów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w 1991 roku. Niniejsza publikacja przywraca więc do życia środowisku naukowemu ważny i liczny zbiór źródeł do badań i analiz odległej przeszłości ziem polskich.

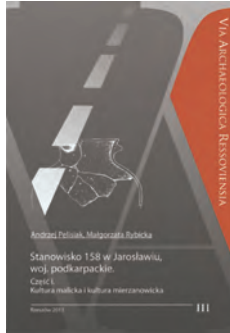

Format A4, 589 stron, okładka twarda

ISBN 978-83-7667-146-8

Rzeszów 2013

Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny

Małgorzata Rybicka, Andrzej Pelisiak
Stanowisko 158 w Jarosławiu,
woj. podkarpackie

Część I.
Kultura malicka i kultura mierzanowicka

Trzeci tom z serii Via Archaeologica Ressoiviensia.

Format A4, 135 stron, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-149-9
Rzeszów 2013
Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny

